

Martina KRAMARIĆ
Institut za hrvatski jezik
Zagreb
mkramar@ihj.hr

UDK 821.163.42.091:821.162.3
821.162.3.091=163.42
81'255
DOI <https://doi.org/10.31745/s.75.5>
Izvorni znanstveni rad
Primljen: 12. veljače 2024.
Prihvaćen: 11. studenoga 2025.

ISTRAŽIVANJE ULOGE STAROHRVATSKIH PRIJEVODA U REKONSTRUKCIJI STAROČEŠKOGA *PASIONÁLA* NA PRIMJERU ANALIZE ČTENIJA O SVETOJ TROJICI IZ *PETRISOVA ZBORNIKA* (1468.)¹

U *Petrisovu zborniku* (1468.) zapisan je oveći sklop legendarnih hagiografija, što je izniman slučaj jer su inače takve legende razasute po zbornicima. Prevedene su iz staročeskoga *Pasionála*, češke prerade *Zlatne legende* Jacoba de Voragine, zajedno s ostalim starohrvatskim neliturgijskim proznim prijevodima koji su nastali za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u praškom Emausu. U ovome radu posebnu pozornost posvećujemo tekstu o Svetoj Trojici te donosimo njegovu dosad neobjavljenu latiničnu transliteraciju i jezičnu analizu. Hrvatski tekst o Svetoj Trojici prema jezičnim značajkama morao bi biti preveden s češkoga jezika, i to iz nekoga starijega izvora od onih koji su sačuvani i koje analiziramo u tekstu. Smatramo da analizom hrvatskoga prijevoda i tekstološkom usporedbom s raspoloživim češkim tekstovima možemo pomoći u rekonstrukciji izvornoga češkog članka o Svetoj Trojici te odgovoriti na pitanje kada je nastao izvorni češki tekst o Svetoj Trojici. Ujedno se prijevodom članka o Svetoj Trojici potvrđuje prevoditeljska aktivnost hrvatskih svećenika glagoljaša do samoga kraja njihova boravka u Češkoj 1419. godine. Hrvatski su prijevodi zapisani u *Petrisovu zborniku* važni za razvoj češkoga *Pasionála* u cijelosti.

Ključne riječi: *Legenda aurea*, *Pasionál*, *Petrisov zbornik*, *čte(nie)* ot *svetê troice*, starohrvatski jezik, staročeski jezik, Slavonski samostan (Emaus), glagoljica

¹ Ovaj je rad nastao u okviru istraživačkoga projekta *E-rječnička baza srednjovjekovnih bohemizama*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor, te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

1. UVOD

Hrvatski članak² o Svetoj Trojici zapisan je u *Petrisovu zborniku* (1468.) i jedan je od sveukupno četrnaest legendarnih hagiografija koje su prevedene iz staročeškoga *Pasionála*, češke prerade *Zlatne legende* Jacoba de Voragine. Staročeški *Pasionál* nastao je vjerojatno u drugoj polovici 14. stoljeća, a zapisan je u više rukopisnih i tiskanih verzija. U dvjema rukopisnim verzijama i jednoj tiskanoj nalazi se i češki članak o Svetoj Trojici, dok osnovni latinski tekst *Zlatne legende* ne sadržava izvorno članak o Svetoj Trojici. Hrvatski je članak vjerojatno preveden za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu, a pretpostavlja se da je njihov boravak trajao do husitskih ratova, odnosno do 1419. godine. Sačuvane češke verzije članka o Svetoj Trojici mlađe su od hrvatskoga teksta koji je prepisan u *Petrisovu zborniku*. Sve navedene činjenice otvaraju niz istraživačkih pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovor u tekstu. Najvažnije je svakako pitanje vremena nastanka izvornoga češkoga članka o Svetoj Trojici. Također se postavlja i pitanje dokad su hrvatski svećenici glagoljaši zapravo boravili u Pragu i dokad je trajala njihova prevoditeljska aktivnost.

U kontekstu važnosti hrvatskih prijevoda za rekonstrukciju izvornih čeških tekstova, a i u svjetlu činjenice da je riječ o doslovnim prijevodima, razmotrit ćemo sličnosti i razlike između hrvatskoga teksta i čeških verzija. Slijedeći pretpostavke iz ranije literature da hrvatski tekst može pomoći u rekonstrukciji izvornoga češkoga članka o Svetome Trojstvu – tj. teksta za koji S. Ivšić smatra da iz njega potječu sve češke verzije i hrvatski prijevod – usporedit ćemo starohrvatski tekst s trima verzijama staročeškoga teksta. Usporedbom ćemo pokušati odgonetnuti i koja je češka inačica najbliža izvornoj inačici koja je poslužila kao predložak za prijevod.

S obzirom na to da hrvatski tekst članka o Svetoj Trojici dosad nije objavljen, objavit ćemo ga u latiničnoj transliteraciji te analizirati njegov jezik, što nam može pomoći u određivanju mjesta nastanka hrvatskoga prijepisa. Dosađajna istraživanja dat će nam smjernice, a u radu ćemo se koristiti hrvatskim tekstom i usporedbom sa svim raspoloživim češkim inačicama.

² U češkoj filologiji uobičajen je naziv *članak* za pojedine dijelove *Pasionála*. U starijim raspravama o *Petrisovu zborniku*, a posebice u tekstovima o prijevodu staročeškoga *Pasionála* i hrvatski se filolozi (ŠTEFANIĆ 1969; IVŠIĆ 1922–1923; HERCIGONJA 1975) koriste tim nazivom, pa ga i mi prenosimo u radu u značenju pojedine prevedene hagiografije.

2. LATINSKA ZLATNA LEGENDA I STAROČEŠKI PASIONÁL

Legenda aurea, popularno srednjovjekovno djelo s hagiografijama, nastalo je između 1260. i 1267. godine (VIDMANOVÁ 1984: 16). S obzirom na svoju čitranost, jako se brzo širilo i prevodilo, a širili su se i latinski prijepisi. Hagiografije u izvornome latinskom djelu prate poredak crkvene godine, a ono sadržava oko 245 članaka. Autor je dominikanac Jacob de Voragine (Varazze kraj Genove, između 1228. i 1230. – Genova, 13./14. 7. 1298.).

U Češkome Kraljevstvu od 13. stoljeća potvrđeno je 47 latinskih rukopisa (VIDMANOVÁ 1984: 17). Prvotno su uvoženi iz okolnih zemalja, a potom su se prepisivali u Češkoj. U brojnim latinskim prijepisima zabilježene su intervencije pisara s obzirom na broj članaka, njihov poredak i dodavanje novih članaka, tako da je skoro nemoguće pratiti i uspostaviti slijed prepisivanja rukopisa u Češkoj s obzirom na opseg članaka i njihov poredak. Dodavani su članci koji se tiču općenitih svetih, ali i čeških svetaca (VIDMANOVÁ 1984: 25).

Pretpostavlja se da je znatna obrada *Zlatne legende* na češkome jeziku nazvana *Pasionál*³ nastala u povezanosti s prvim češkim prijevodom Biblije, koji je morao nastati do šezdesetih godina 14. stoljeća (KYAS 1969: 72; VIDMANOVÁ 1984: 58). Prvotna verzija, odnosno češki arhetip sadržava 166 članaka, koji ne prate poredak crkvene godine,⁴ a njegovu izvornu makrostrukturu rekonstruirala je A. Vidmanová (VIDMANOVÁ 1985: 24–44). Nažalost, češki arhetip nije sačuvan, pa postoje još uvijek dvojbe oko datacije prvotne verzije, autora preradbe, ali i oko sadržaja te verzije (VIDMANOVÁ 1982: 200). Nije pronađen ni latinski rukopis koji je bio predložak za češku preradu, a pretpostavlja se da bi to mogao biti jedan latinski rukopis koji je prepisan i dopunjen u Češkoj.

Sigurno je to da je u svaki od prevedenih latinskih članaka češki prevoditelj intervenirao, tako da se prije može govoriti o slobodnoj preradi, nego o prijevodu (VIDMANOVÁ 1982: 200).⁵ Intervenirao je i u raspored članaka

³ Staročeškim se *Pasionálom* intenzivno bavila Vidmanová koja je o podrijetlu, sadržaju i različitim verzijama objavila više članaka i studija (VIDMANOVÁ 1982: 200–208; VIDMANOVÁ 1983: 599–610; VIDMANOVÁ 1984: 11–65; VIDMANOVÁ 1985: 16–45; VIDMANOVÁ 1986: 40–47; VIDMANOVÁ 1998: 9–36). Njezinim radovima prethode istraživanja J. Viličkovskoga i V. Kyasa (VILIKOVSKÝ 1948; KYAS 1958: 141–155; KYAS 1969: 62–72). S književno-žanrovske strane *Pasionál* je obradila V. Zajíčková (ZAJÍČKOVÁ 2010).

⁴ Vidmanová piše da su se pisari u kasnijim verzijama *Pasionála* trudili uspostaviti poredak svetaca prema poretku u crkvenoj godini (VIDMANOVÁ 1985: 40).

⁵ Vidmanová smatra kako ni jedan latinski članak nije preveden u cijelosti, izostavljena su ili dodavana pojedina čudesa, a za sve je intervencije odgovoran isključivo prvi češki prevoditelj (VIDMANOVÁ 1982: 200). Autorica zaključuje kako je beletrizacija *Zlatne legende*

jer nije pronađen latinski rukopis s istim poretkom članaka kao u češkome prijevodu. Također su uz prijevod latinskih članaka dodani i članci s češkim svetcima.⁶ Upravo se prema dodanim člancima provodila rekonstrukcija nastanka češkoga arhetipa. Prema uvrštavanju Karlove legende o svetome Václavu i dodavanju legende o svetome Arnulfu, koja nije zabilježena ni u jednome češkome latinskom prijepisu (VIDMANOVÁ 1982: 202),⁷ te neuvrštavanju u arhetip legende o sv. Zigismundu, Vidmanová precizira vrijeme nastanka *Pasionála* od 1356. do 1365. godine. Ona vjeruje da je autor obrade dominikanac iz kruga bliskoga Karlu IV. (VIDMANOVÁ 1982: 59).

Češki arhetip nije imao izvorni uvod prvotne *Zlatne legende* ni međučlanke, te mu je nedostajao prvi odlomak s etimologijom svetih (MARCHALOVÁ 2012). Također nedostaje i 30 članaka iz latinske *Zlatne legende* (VIDMANOVÁ 1984: 59). U češki je arhetip prevoditelj uvrstio i citate iz *Djela apostolskih* kakvi su zapisani u prvome češkom prijevodu Biblije i osam članaka iz *Života Gospodina Krista*, koje je također preveo (VIDMANOVÁ 1982: 200).

Češki *Pasionál* zapisan je u osam rukopisa i otisnut u dvije inkunabule.⁸ Postoje ostatci još šest rukopisa (fragmenti),⁹ među kojima je jedan zapisan

provedena u tolikoj mjeri da se češki prijevod ne može izravno uspoređivati s latinskim predloškom jer je u *Pasionál* prevoditelj utkao dijelove iz svoje privatne literature i iskustva te tako stvorio zasebno djelo (VIDMANOVÁ 1982: 207–208).

⁶ Dodano je devet članaka, od kojih četiri zahvaćaju općenite svetce: Hedviga, Barbara, Dorota i Arnulf, a ostali češke svetce: sveti Vojtjeh, Prokop, Vaclav, Ludmila i Petero braće (MARCHALOVÁ 2012) te tekst o Ćirilu i Metodu, koji su polovicom 14. stoljeća službeno proglašeni zaštitnicima Češkoga Kraljevstva (ČERMÁK 2020: 120–121).

⁷ Vjeruje se da je legenda o svetome Arnulfu napisana nakon 1356. godine jer je Karlo IV. jako štovao sv. Arnulfa, a 29. 11. 1356. godine dobio je njegove posmrtno ostatke, što potvrđuje darovnica s tim datumom. Krajnja granica od 1365. godine određuje se prema darovanju tijela sv. Zigismunda koje je Karlo IV. dobio od pape Urbana u Avignonu 28. 8. 1365. Članak o sv. Zigismudu dodan je u češki *Pasionál* tek u 15. stoljeću, tj. nije bio dio izvornoga prijevoda (VIDMANOVÁ 1984: 59).

⁸ Za rukopise i inkunabule koristimo se oznakama uobičajenima u češkoj literaturi o *Pasionálu*. PasIA (prije 1487. s tim da se točno mjesto tiska i tiskar pretpostavljaju, a tako i godina tiska. U opisu toga teksta u njegovu digitalnome izdanju navedena je 1476. godina) i PasIB (1495.) su inkunabule (vidi detalje u popisu izvora). Rukopisi se označuju slovima abecede kako je to navedeno u radu VIDMANOVÁ 1985, a uobičajeno je također u češkoj filologiji: rukopis A, B, C, D, M itd. Njima odgovarajuće kratice PasMuzA, PasMuz B, PasKal, PasTisk, PasBrev, PasMart itd. koriste se u izvorima za *Staročeški rječnik* i u digitalnim izdanjima objavljenima na mrežnim stranicama rječnika *Vokabulář Webový*. Prema tom popisu uređene su i bibliografske jedinice o češkim rukopisima *Pasionála*. Popis izvora nalazi se u dokumentu ESSČ 2022.

⁹ Popis *Pasionála* u rukopisnim fragmentima vidi u dokumentu ESSČ 2022.

glagoljicom na češkome jeziku kao dio staročeških djela zapisanih glagoljicom u Slavenskome samostanu (Emaus),¹⁰ tri izbora tekstova iz rukopisa, i jedan rukopis koji je ponovni prijevod s češkoga na latinski iz 1475. godine (VIDMANOVÁ 1985: 16–23).¹¹ Smatra se kako postoje tri glavne razvojne grane staročeškoga *Pasionála*, kojima odgovaraju tri prva sačuvana rukopisa (VIDMANOVÁ 1985: 16–23).

Najstariji je *Pasionál* zapisan u rukopisu *Pasionál muzejní starší (Johnův)* (PasMuzA) (Prag, Knjižnica Nacionalnoga muzeja, sign. III D 44, dalje: rukopis A), a to je dosta različit prijepis od arhetipa. Otkriveno je da je jedan od četiriju pisara rukopisa A isti kao i pisar zbornika *Štítenský klementinský*, koji je nastao 1376. godine, pa se stoga precizira njegova datacija na posljednju trećinu 14. stoljeća.¹² Sadržava 646 stranica. Drugi je po redu sačuvan rukopis *Pasionál muzejní mladší* (PasMuzB) (Prag, Knjižnica Nacionalnoga muzeja, sign. III D 45, dalje: rukopis B), zapisao ga je jedan pisar i datiran je u eksplisitu 3. 11. 1379. Nije potpun jer nedostaje prvih 57 članaka (ZAJÍČKOVÁ 2010: 38). Treći je *Klementinski rukopis*, tj. *Pasionál klementinský starší* (PasKlemA) (Prag, Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. XVII C 52, dalje: rukopis C) iz 1395. godine, kojemu također nedostaje početak, a zapisala su ga dva pisara.

Hrvatski je prijevod *Pasionála* nastao u Pragu za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Emausu, koji se smatra da je trajao do 1419. godine, odnosno do početka husitskih ratova. Naknadno je prepisan u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine. Kao predložak za hrvatski prijevod stoga dolazi u obzir neki tekst *Pasionála* koji je nastao do odlaska hrvatskih svećenika iz Praga, ali on nije dosad točno utvrđen, a moguće je i da nije sačuvan.¹³

Za razliku od prvoga prijevoda *Zlatne legende* na češki jezik koji se smatra preradom, u češkim se prijepisima *Pasionála* nije toliko interveniralo u sam tekst jer je smatran svetim i kao takav se nije smio prerađivati, ali se interveniralo u poredak i dataciju svetaca koji ne prati crkvenu godinu (VIDMA-

¹⁰ Taj je ulomak u dvama navratima proučavala L. Pacnerová (PACNEROVÁ 1976: 212–216 i PACNEROVÁ 1990: 293–302).

¹¹ Popis čeških prerada i prijevoda vidi u VIDMANOVÁ 1984: 60–61.

¹² SVOBODOVÁ; STLUKA 2018.

¹³ I za češki *Pasionál* zapisan glagoljicom Čermák navodi kako je prepisan iz jedne potpunije, ali nesačuvane verzije. Slično možemo tvrditi i za starohrvatski prijevod (ČERMÁK 2020: 120). O važnosti češkoglagoljičnoga ulomka za razvoj češkoga *Pasionála* vidi u ČERMÁK 2020: 120–121.

NOVÁ 1984: 62).¹⁴ Vidmanová smatra da su se nakon prvih *Pasionála* češki prepisivači trudili napraviti poredak svetaca prema poretku i datumima kao i crkvenoj godini u kojoj su zapisani (VIDMANOVÁ 1985: 40). V. Čermák piše kako su se izmjene u strukturi *Pasionála* provodile do kraja 14. i početka 15. stoljeća (ČERMÁK 2020: 120).

S tekstološke strane *Pasionálom* se bavio K. Hádek, koji je utvrdio da je riječ o kanonskome tekstu u koji se nije smjelo zadirati kao i u slučaju Biblije, pa se u različitim inačicama *Pasionála* ne nalazi dopunjavanje i širenje teksta, a moguća su ispuštanja teksta, i to sporadična (HÁDEK 1998: 72–73).

3. HRVATSKI PRIJEVOD *PASIONÁLA* IZ *PETRISOVA ZBORNIKA* (1468.)

Hrvatski prijevod *Pasionála* zapisan je u *Petrisovu zborniku*, hrvatskoglagoljičnome zborniku neliturgijskoga štiva iz 1468. godine. Riječ je o prijepisu prijevoda¹⁵ koji je izgubljen i nepoznat, a prijevod je nastao za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u praškome Emausu.¹⁶ Tekstovi su zapisani kao nasumičan izbor hagiografija, ne prate poredak iz čeških predložaka ili poredak prema crkvenoj godini, čak i oni koji su zapisani jedni iza drugih. Za hrvatsku književnost važan su oveći sklop legendarnih hagiografija, što je izniman slučaj jer su inače takve legende razasute po zbornicima (HERCIGNJA 1975: 273).

Riječ je o ukupno 14 tekstova:¹⁷

1. *čtenie kako e usêčena glava ivanu krstitêli* (183r–184r)
2. *čte(nie) s(veta)go eronima hrvatina* (208v–211v)
3. *čte(nie) ot svetê troice* (245v–248v)

¹⁴ Kyas navodi kako su izmjene u *Pasionálu* u 15. stoljeću jezične, a ne sadržajne (KYAS 1958: 154).

¹⁵ Već je Ivšić u svojim dvjema studijama o starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga naveo kako su u *Petrisovu zborniku* zapisani prijepisi prijevoda koji su nastali u vezi s boravkom hrvatskih svećenika glagoljaša u Emausu (IVŠIĆ 1922–1923: 40).

¹⁶ Uz *Pasionál* prevedeno je niz djela sa staročeškoga na starohrvatski. Cjelokupnu literaturu o okolnostima i rezultatima boravka hrvatskih glagoljaša u Pragu vidi u KRAMARIĆ 2012: 97–107; KRAMARIĆ 2019; ČERMÁK 2020.

¹⁷ Paginaciju svih primjera i navoda iz teksta iz *Petrisova zbornika* navodimo prema paginaciji ispisanoj arapskim brojkama na dnu listova.

4. *žitie s(veta)go êkova ap(usto)la galiciiskoga* (254r–256v) (nedovršen)
5. [*žitie svetago lovrêncâ*] (257r–262r) (izgubljen incipit)
6. *žitie s(veta)go brnarda opata ispovednika* (262r–265v)
7. *žitie s(veta)go bartolomeê ap(usto)la* (265v–268v)
8. *žitie s(veta)go mateê ap(usto)la i e(van)j(e)lista* (268v–269v)
9. *žitie s(veta)go ivana krstitela* (269v–273v)
10. *žitie s(veta)go avgustina biskupa ispov(ê)dn(i)ka* (273v–278v)
11. *žitie s(veta)go marka e(van)j(e)l(i)sta* (278v–280r)
12. *žitie s(veta)go blažiê biskupa i m(u)č(e)n(ika)* (280r–282v)
13. *ot žit'ê s(ve)tih' trih' krali* (282v–285v)
14. *čti ot vz(d)viženiê s(veta)go križa* (286v–290r).

Ivšić, koji je boraveći u Pragu imao priliku usporediti hrvatske prijevode s češkim izvornicima, zaključio je u svojim dvama opširnim člancima da su tekstove prevodili Hrvati, da su određene pogreške u prijevodima nastale zbog nerazumijevanja češkoga izvornika ili zbog pogrešaka u češkome izvorniku prema latinskome tekstu te da hrvatski prijevodi mogu pomoći u točnome otkrivanju češkoga izvora jer je staročeški *Pasionál* zapisan u više verzija (IVŠIĆ 1922–1923: 38–63; IVŠIĆ 1922–1923: 285–301; IVŠIĆ 1927–1928: 40–63). U tim je člancima usporedio manje odlomke iz pojedinih članaka s češkim izvornikom i latinskim originalom. Svoje su osvrtne s obzirom na utjecaj češkoga jezika na prijevod *Pasionála* dali najprije V. Štefanić (ŠTEFANIĆ 1960: 355–397), koji je prvi identificirao sve članke s leksičkim bohemizmima u *Petrisovu zborniku*, zatim M. Štěrbová (ŠTĚRBOVÁ 1954: 376–384) te M. Kramarić (KRAMARIĆ 2013: 99–108).

O broju prevedenih i zapisanih članaka u *Petrisovu zborniku* raspravljali su J. Reinhart i Ivšić. Ivšić u svoju analizu nije uvrstio *Glavosijek Ivana Krstite-lja* jer ga rukopis A nema, a latinska *Zlatna legenda* ima, pa smatra da je preveden izravno iz latinskoga predloška (IVŠIĆ 1922–1923: 292). Također je za tekst *Sveta tri kralja* mislio da je Husov jer je pronašao neka srodna tematska mjesta (*loci communes*) kao u Husovim propovijedima (IVŠIĆ 1922–1923: 292). Tu je tezu osporio Reinhart pokazujući da su atributi *moć* (Bog otac), *mudrost* (Bog sin) i *dobrovoljnost* (Duh Sveti) tipični za Husa, ali i za druge teološke pisce iz 14. stoljeća (REINHART 1997–1999: 223). Na popisu djela prevedenih sa staročeškoga koji je objavio Reinhart nalazi se stoga četrnaest članaka (REINHART 1997–1999: 223–224). Čermák također navodi 14 članaka, a u svojem je popisu hagiografija naveo broj članaka iz *Zlatne legende* i čeških *Pasionála* za usporedbu (ČERMÁK 2020: 164–165).

Ivšić zaključuje kako su češki *Pasionáli* prevedeni iz istoga starijega izvora, arhetipa, tj. nisu rezultat različitih prijevoda.¹⁸ Taj se arhetip onda prepisivanjem mijenjao, osobito u rukopisu C, koji ima najlošiji tekst od triju najstarijih sačuvanih rukopisa s puno izostavljanja i pogrešaka. Smatra da je kao predložak hrvatskomu prijevodu poslužio tekst u puno boljemu stanju, odnosno tekst s manje pogrešaka nego što ih ima u rukopisu C (IVŠIĆ 1922–1923: 42–43).¹⁹

Polazeći od Ivšićeve ideje da hrvatski prijevodi mogu pomoći u rekonstrukciji češkoga arhetipa ili barem izvornijega teksta prema latinskoj *Zlatnoj legendi*, najvažniji za češku filologiju jest hrvatski prijevod članka o Svetoj Trojici. Naime, u dosadašnjoj se literaturi o tome članku navodilo da je tekst koji se podudara s hrvatskim zapisan u Češkoj samo u PasIB (*Pasionál kališnický*) iz 1495. (f. 98v–100r) (VIDMANOVÁ 1985: 33; IVŠIĆ 1922–1923: 290–291; ČERMÁK 2020: 164, 170) jer su se autori rukovodili tablicom koju je izradila Vidmanová (VIDMANOVÁ 1985: 24–35). Ona je rekonstruirala oblik izvornoga češkoga *Pasionála* i izradila popis svih članaka s podacima o sačuvanim i dostupnim verzijama.

Međutim, u raspravi autorica raspravlja o članku o Svetoj Trojici i mogućem vremenu njegova nastanka²⁰ te navodi da se nalazi u rukopisu D, M te u tisku u PasIB. Rukopis D je *Pasionál Břevnovský* (PasBrev) (Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. *Cim C 85*, dalje: rukopis D)²¹ iz 1468. godine, a rukopis M je *Pasionál Martinský* (PasMart) (Martin, Slovački nacionalni muzej u Martinu, sign. *MJ 288*, dalje: rukopis M),²² datiran prije godine 1480.²³ Nadalje

¹⁸ »(...) i rukopisi i oba stara izdanja upućuju na isti zajednički prijevod, koji se prepisivanjem u rukopisima (osobito u PasKL) gdješto promijenio, a u izdanjima je, osobito u mlađem, jezik znatno moderniziran i u gramatičkom i u leksičkom smislu.« (IVŠIĆ 1922–1923: 42). U radu se dalje nazivom češki arhetip referiramo na taj isti zajednički prijevod. S. Ivšić koristi se kraticom PasKL za rukopis C, a kraticama PasMA i PasMB za rukopise A i B.

¹⁹ Ivšić piše kako je prepisivač PasKL (rukopis C) nemaran i prepisao je tekst s puno pogrešaka (IVŠIĆ 1922–1923: 42).

²⁰ Autorica taj članak uvijek povezuje s člankom o Tijelovu, ali taj nije preveden na hrvatski jezik pa ga ni ne navodimo u glavnome tekstu.

²¹ Rukopis se u Nacionalnoj knjižnici u Pragu vodi i pod signaturom *Zl.861*. Nije digitaliziran. Zahvaljujemo kolegicama Andrei Svobodovoj i Kateřini Volekovej iz Instituta za češki jezik na pomoći u pribavljanju snimke rukopisa D iz Nacionalne knjižnice u Pragu te u transkripciji češkoga teksta iz rukopisa.

²² Rukopis je digitaliziran i omogućeno je pregledavanje na stranicama <http://dikda.snk.sk/> nakon registracije.

²³ Upravo prema članku o Svetoj Trojici Vidmanová smatra da bi rukopis M mogao nastati čak 1451. godine jer je te godine blagdan Svete Trojice bio 20. lipnja, a blagdan Tijelova pokla-

autorica zaključuje kako se članak o Svetoj Trojici mogao uvrstiti u češki *Pasionál* prema datumima koji odgovaraju za slavljenje blagdana Svete Trojice u crkvenoj godini i prema redu uvrštavanja u rukopis D, odnosno prema rasporedu iz 1468. godine.²⁴ Odgovarajući raspored pronašla je za godine 1419., 1430. ili 1441. Prema njoj, najvjerojatnije je to bilo 1441. godine nakon završetka husitskih ratova. Međutim, s obzirom na to da tekst hrvatskoga članka o Svetoj Trojici odgovara češkomu tekstu iz svih triju spomenutih rukopisa, smatramo da se nastanak izvornoga češkoga teksta treba pretpostaviti u 1419. godinu jer su dotad, prema dosad raspoloživim saznanjima, u Slavenskome samostanu i boravili hrvatski svećenici glagoljaši. Čermák također pretpostavlja njegov nastanak u drugome desetljeću 15. stoljeća i zaključuje kako bi hrvatski prijevod mogao biti važan izvor za proučavanje razvoja staročeškoga *Pasionála* (ČERMÁK 2020: 170).

Češki članak o Svetoj Trojici zabilježen je i u zbirci pripovijetki iz druge polovine 15. stoljeća *Povídky olomoucké*, ali je naslovljen kao *Tuto se píše div, kterak se Pán Buoh ukázal svatému Augustinovi*.²⁵ Taj se tekst u nekoj mjeri razlikuje od verzija iz češkoga *Pasionála*, pa ga nećemo uzeti u obzir u analizi.

Članak o Svetoj Trojici ne sadržava izvorno ni osnovni tekst latinske *Zlatne legende*. Naime, riječ je o dopunskome tekstu pa je sačuvan u mlađim latinskim verzijama. Hrvatski je tekst očito prema utjecaju češkoga preveden s češkoga jezika, a češki je tekst u svojoj podlozi imao latinski tekst, ali nije poznato koji. Nismo skloni vjerovati da je Hrvat izravno prevodio latinski tekst zbog izrazita utjecaja češkoga jezika na hrvatski o čemu ćemo pisati poslije. Ivšić smatra da je češki predložak mogao biti tekst koji nije iskonski pripadao staročeškomu *Pasionálu*, nego je u njega ušao kao i neki drugi tekstovi, kao primjerice citati iz *Djela apostolskih* (IVŠIĆ 1922–1923: 290–291).²⁶ Čermák nadodaje kako je blagdan Svete Trojice uveo papa Ivan XXII. (1316. – 1334.) više od pola stoljeća nakon što je napisana *Zlatna legenda*, pa stoga i nije

pao se s blagdanom Ivana Krstitelja (VIDMANOVÁ 1985: 43). Vidmanová navodi kako su se ta dva članka trebala uvrstiti u poredak za datume od 19. do 24. lipnja, a da je takav raspored bio samo u 1451. godini. Usto, navodi i druge argumente.

²⁴ Pisar rukopisa D poredao je svetce prema rasporedu iz 1468. godine, odnosno nije ih ni mijenjao jer je raspored odgovarao onomu iz 1441. godine, odnosno godine u kojoj Vidmanová pretpostavlja nastanak članka o Svetoj Trojici.

²⁵ Vidi *Povídky olomoucké* u popisu izvora na kraju članka.

²⁶ Ivšić navodi i kako su u *Pasionál* ušle i tri glave iz *Raja duše*, čiji je incipit također preveden sa staročeškoga (IVŠIĆ 1922–1923: 290).

uvršten u njezinu izvornu strukturu (ČERMÁK 2020: 170). Slavio se prvu nedjelju nakon svetkovine Duhova, pa je imao pomičan datum. Moramo napomenuti kako se u rukopisu A nalazi također tekst o Svetoj Trojici (*Tuto se vypravuje o svētiej trojici*, f. 258–262) koji se uopće ne podudara s tekstom iz PasIB, odnosno riječ je o benediktinskoj verziji toga teksta za razliku od dominikanske koja je zapisana u rukopisima D, M i PasIB.²⁷

Ivšić također smatra da je Hrvat pred sobom imao stariji tekst Svete Trojice koji je nastao skoro sto godina prije tiskanja PasIB, pa je logično da je imao stariji jezik i grafiju, a to je pokazao na nekoliko primjera (IVŠIĆ 1922–1923: 290–291). Jedan je od njih zamjena češkoga pridjeva *drzý* sinonimom *všetečnyj*. Ivšić smatra da je u izvornome tekstu *Pasionála* bilo *drzý* jer se taj pridjev često susreće, primjerice u *Životu sv. Mateja* u staročeškome *Pasionálu* (rukopis B 134a, rukopis A 495b, rukopis C 204d), te smatra da je priređivač PasIB intervenirao u tekst time što je taj pridjev zamijenio pridjevom *všetečnyj* sinonimna značenja ‘nepromišljen, nagao, drzak’, a svoju pretpostavku podupire time što je isto napravio i u slučaju staročeškoga *Života sv. Mateja*.²⁸ U rukopisu M češkoga *Pasionála* uistinu se navodi *drzké* (*nic drzske*), a na drugome mjestu *drzým zámislom*, što potvrđuje Ivšićeve pretpostavke. U rukopisu D navodi se *nic drze* i *drzým zámislom*.

Također Ivšić zamjenu glagola *dolučiti* s *dověsti* smatra inovacijom u verziji iz 1495. u odnosu na izvorni tekst o Svetoj Trojici. Svaki put češki glagol *doličiti* ‘shvatiti, dokazati’ Hrvat prevodi kao *dolučiti*, što je Ivšiću jedan od dokaza da su tekstove prevodili Hrvati koji nisu uvijek dobro razumjeli češki tekst. Na trima mjestima u tekstu o Svetoj Trojici pojavljuje se glagol *dolučiti*

²⁷ Vidmanová ga navodi pod naslovom Sveti Duh uz sve sačuvane prijepise toga teksta (VIDMANOVÁ 1985: 127). Različite verzije rezultat su činjenice da je svaki red mogao prilagoditi tekstove, izbor članaka i način uređenja teksta (ČERMÁK 2020: 120).

²⁸ Riječ je o primjeru u rečenici *I tako kada se ottudu es(ťb) povratil' ničē drzēi o svetoj troici progovoriti ni smel'* (245v) prema češkome *A však otud se navrativ, nic všetečne o svate Trojici mluvití nesmel.* (98v) Dodali bismo da se isti češki pridjev *všetečnyj* na drugome mjestu u tekstu prevodi kao pridjev *brzъ*, što ne odgovara značenju ‘smio, odvažan’: *kako pak' hočeš' o prevelikih' nesaznanostēh' věčnoga božastva brzēm' zámislom' sie zvěděti* (246v) prema češkome *kerakž tehda chceš o převelikých nesnadnostech věčného božství, všetečným zámyslem se ptaje, zvěděti!* (99r) Taj se primjer može protumačiti i prepisivačevom pogreškom pa je iz izvornoga teksta *drzēmъ zámislom'* pogreškom pretvorio u *brzēm' zámislom'*. Treći put *všetečnyj zámyslem* prevedeno je *velikim' zámislom'* (*Ezdra piše da kada ezdra v' edan' čas' op' tom' velikom' božastvê velikim' zámislom' izvedeti hotel' es(ťb)* (246r) prema češkome *O tom se také v jedněch starých knihách piše Ezdrašových, že když Ezdraš v jeden čas o nesnadnostech, ješto sú v boze, všetečným zámyslem zvěděti chtěl* (99r).

pretpostavljeno prema glagolu *doličiti* 'dokazati', a u češkoj je inačici iz 1495. na tim mjestima glagol *dovésti* – *I tako se skozê te rêči dolučue da e o(ta)c' s(i)n' d(u)hъ s(ve)ti vse edan' g(ospo)d(i)n' ako es(tb) edan' g(ospo)d(i)n' tu more dolučiti dvoim' činom'* (247v) prema češkome *A takež se skrze ty věci dovozuje, že jest Otec, Syn, svatý Duch vše jeden Hospodin, a to že jest jeden Buoh, móż se dvojím obyčejem dovésti* (100r). U rukopisima D i M na prvome mjestu oblik je glagola *doličiti*, *doličuje*, a na drugome glagol *dokázati* u rukopisu M, a u rukopisu D *doličiti*. Treći je primjer glagola *dolučiti* u hrvatskome tekstu sljedeći: *Drugim' zakonom' se to morê dolučiti s(ve)tim' pismom'* (248r) prema češkome *Druhým činem to se muož dovésti svatým Písmem* (100r). U rukopisima D i M susrećemo glagol *doličiti*.

Više ćemo razlika u raspoloživim češkim verzijama navesti dalje u tekstu.

4. SADRŽAJ ČLANKA O SVETOJ TROJICI IZ PETRISOVA ZBORNIKA

Kako sam naslov govori, u tekstu se opisuje otajstvo Svetoga Trojstva i različitim parabolama naglašava kako je zapravo teško opisati i razumjeti narav toga Trojstva. Stoga se i spominju mnogi mudri naučitelji i crkveni oci, kao Salomon, Augustin, Ezra, Ivan Damaščanin, Aristotel, proroci Ezekiel, David, biskupi Anastazije, Euzebije i Fulbert, i poziva na autoritet svetih knjiga Ivana Evanđelista, Mojsija i svetoga Pavla, te u njihovim tekstovima pokušava pronaći način kako objasniti tu kršćansku dogmu.

Sveto Trojstvo uspoređuje se s trojakom naravi Sunca, koje je sunce, obasjava nas i grije. Uvelike je iskorištena simbolika broja tri kojom se pokazuje kako se Bog očituje kroz tri osobe.

Zanimljiva je prepričana zgoda o susretu svetoga Augustina i djeteta na morskoj obali, u kojoj dijete prelijeva more u jednu jamicu žličicom. Obraća se Augustinu i govori mu kako će se taj naum lakše sprovesti nego Augustinov, odnosno da je lakše prelići more u jamicu nego protumačiti Sveto Trojstvo. Tekst se zaključuje mišlju kako će se sve ono što je razumom nemoguće obuhvatiti, prihvatiti uz vjeru, pa i otajstvo Svetoga Trojstva.

Cijeli tekst u latiničnoj transliteraciji donosi se kao prilog na kraju ovoga rada.

5. JEZIČNE I ORTOGRAFSKE ZNAČAJKE ČLANKA O SVETOJ TROJICI IZ *PETRISOVA ZBORNIKA*

5.1. Ortografske značajke

Tekst je zapisan minuskulom i ne razlikuje se paleografskim značajkama od ostatka rukopisa.²⁹ Često je zapisano nadredno *t*, a jednom i nadredno *s* kao očit ispravak pogreške pisara i naknadno dodavanje jer je zapisano crvenom bojom. Crvenom se bojom ističu pojedina glagoljična slova, najčešće na početcima nove rečenice ili dijela rečenice, ali i ostala. Nova poglavlja označena su i inicijalima. Česte su kratice (*sta* = *sveta*, *gdna* = *gospodina*, *ba* = *boga*, *anjł* = *anjel*, *dša* = *duša*) označene tildom. Apostrofom se pisar koristi za označivanje poluglasa uz rjeđe zapisivanje štapića *moistrbь*, *S(i)nbь*, *D(u)hbь*, *morbь*, *O(ta)cbь*.³⁰ Grafem *jat* dolazi često na mjestu fonema *ja*, ali potvrđeni su i ikavski i ekavski refleksi *ja*. Također se grafemom *jat* zapisuje i primarno /e/ (*sê*, *detê*, *naidê*, *budê*) te prejetirani fonem /a/, i to ne samo u inicijalnome položaju (*taên*, *êmicu*, *ê* ('*ja*'), *preleêti*).

Grafem *đerv* rijedak je i susreće se samo u svim oblicima riječi *anj(e)li* i u jednoj potvrđi riječi *e(van)j(eli)st* i glagola *êsti* (oblik *ji*). Grafem *šta* upotrebljava se za /šć/ i /ć/.

1.2. Jezične značajke

Jezik kojim je zapisan članak o Svetoj Trojici jest hibridni starohrvatski čakavske osnovice s elementima crkvenoslavenskoga i staročeškoga jezika, što se podudara s jezikom ostalih članaka prevedenih iz *Pasionála*,³¹ a samo *Život Ivana Krstitelja* ima konzervativniji jezik s više crkvenoslavizama. Poznato je da je *Petrisov zbornik* prepisan na sjevernijemu čakavskom teritoriju, u kopnenome dijelu zapadne Hrvatske, čak se spominje i ozaljski krug.³² Po-

²⁹ Detaljan pregled grafije *Petrisova zbornika* vidi u ŠTEFANIĆ 1960: 357–359.

³⁰ Štefanić taj znak preciznije opisuje kao »znak u obliku luka ili apostrofa, kojim nadomiješta poluglas« (ŠTEFANIĆ 1960: 357).

³¹ O jeziku članaka *Petrisova zbornika* prevedenih sa staročeškoga vidi ŠTEFANIĆ 1960: 355–397.

³² Štefanić smješta *Petrisov zbornik* na mjestu dodira čakavskih i kajkavskih idioma, pa spominje okolicu Ozlja i frankopanske posjede kao moguće mjesto nastanka (ŠTEFANIĆ 1960: 395). Hercigonja ga smješta »(...) na čakavskom području južno od Kupe, kuda je dopirao intenzivan utjecaj kajkavskoga dijalekta i gdje u pogledu fonacije ê vlada dvojstvo« (HERCIGONJA 1983.b: 38–39), a u istoj studiji navodi i prijašnje istraživače, Štefanića i Pavičića, čije zaključ-

sebnu ćemo pozornost stoga posvetiti značajkama koje karakteriziraju jezik toga čakavskoga područja, a koje su već bile predmetom razmatranja: ikavsko-ekavski refleks jata (HERCIGONJA 1983.b: 1–43) i moguće značajke koje bi pripadale kajkavskom narječju.

5.2.1. Fonološke značajke

Općečakavska je fonološka crta jaka vokalnost, tj. vokalizacija poluglasa u slabome položaju (*va tu* 246r, *va umisal'* 246r, *ka obrazu* 247r, *proročaskom'* 246v, *množastvo* 248r, *božastvo* 246r). Oblik je starojezičnoga prijedložno-prefiksalnog *v̄b(-)*, *v̄bz-* redovito *v* ili uz vokalizirani poluglas *va* (*v'* 246r, *vzel'* 246r, *Va ime D(u)ha* 247v).

Refleks je jata u rukopisu ikavsko-ekavski prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, međutim postoje brojni otkloni od toga pravila. Usto, brojni su primjeri u kojima je fonem /ě/ zapisan grafemom *jat*. U korijenskim morfemima prema pravilu distribuirao se jat u sljedećim primjerima: *dite* 246r, *ditet'ce* 246r, *rič'* 246r, *videnii* 246r, *ričeh'* 248r, *vetar̄b* 246r, *s'nes št̄i* 246r, *verovati* 246v, *pesan'* 247v, *ded̄b* 248r, *deda* 248r, *vera* 248r, *veru* 248v. Otklon prema ekavskome refleksu, a u kojem bi prema pravilu trebao biti ikavski, u osnovi riječi vidi se u primjerima: *reči* 245v, *svetnik'* 245v, *umeniê* 245v, *detê* 245v, *dete* 245v, *bregu* 245v, *rečenie* 246r, *izvedeti* 246r, *speval* 247r, *spevahu* 247r, *reč'* 247r, *teles'nim'* 248r. Odstupanja u korist ikavskoga refleksa nisu zabilježena.

S obzirom na postulat »(...) pripadnost se nekom sustavu ne određuje prema leksičkim morfemima nego prema gramatičkim« (MOGUŠ 1977: 271–272), spomenut ćemo da je u gramatičkim morfemima odraz jata ikavski³³ (*neizrečenih'* 245v, *skrušenim'* 246r, *različnim'*, *moiseovih'* 246v, *velikimi* 246v, *v nebesih'* 247r, *o prev'zveličenih'* 248r),³⁴ ali ima odstupanja prema ekavskome refleksu (*v tom' velikom' veličas'tve* 245v, *o svetom' avgustine*, *v'edneh' stareh'*, *rečeh'*, *teh' velikeh'* 246r, *dvema* 246v, *v nem* 247v, *v tom' mes'te, ričeh'*, *vsemi* 248r). U velikome je broju primjera i u gramatičkim morfemima, a i na apsolutnome kraju riječi negdašnji fonem /ě/ označen grafe-

ke o podrijetlu zbornika podupire. Reinhart također navodi frankopanske predjele kao jedno od mjesta gdje su prepisani prijevodi sa staročeškoga (REINHART 1997–1999: 225).

³³ »U ikavsko-ekavskim govorima dvojak je odraz samo u osnovama riječi, a u gramatičkim je morfemima i na apsolutnome kraju riječi redovito ikavski« (LUKEŽIĆ; TURK 1998: 25).

³⁴ Te nastavke s vokalom *i* moguće je protumačiti i kao preuzimanje nastavaka meke/palatalne promjene.

mom *jat*: v' *edin'stvê* 245v, *na božê, božastvê* 246r, *dvêma* 246v, *v postavê* 247r, *v kon'stan'tinapulê* 247v, *Djd sebê, o božê* 248r, *ev'stav'stvê, kraljev'stvê* 248v.

U ostalim je primjerima u tvorbenim i gramatičkim morfemima odraz jata ekavski: prefiksu *prê-*: *prepovišnih'* 246r, *prevelikih'* 246v, *prev'zveličenih'* 248r, *prebivati* 248v; u sufiksu *-ê-* na kraju infinitivne osnove: *vzel'* 245v, *smel'* 245v, *uzrel'* 245v, *rozumeti, prorazumeti* 246r, *izvedeti* 246r, *hotel'* 246v; u komparativnom sufiksu *-êjš-*: *užitač'neišago* 245v, *močneiši* 248r; na apsolutnome kraju riječi u priloga i prijedloga: *kade* 248v, *skoze* 248v uz zapise s jatom: *sadê* 246r, *brzê* 248r, *skozê* 248r, *nigdêrê* 248r, *dobrê* 248r. Puno je oblika zapisanih s jatom: *rozumêti* 246r, *zvdêti* 246v, *trpêti* 247v, *hotêl'* 248v. Zapisivanje fonema *jat* grafemom *ê* potvrđuje crkvenoslavenski utjecaj u pisarskoj maniri da se grafem <e> bilježi grafemom *jat*, odnosno tumači se da je fonem *jat* imao vrijednost glasa /e/ (MALIĆ 1997: 448).³⁵

Stanje se u tekstu stoga podudara s Hercigonjinom studijom o refleksu jata u *Petrisovu zborniku* u kojoj je pokazana velika prevaga u korist ekavskoga refleksa (HERCIGONJA 1983.b: 37). Autor to tumači nastojanjem da se jezik zbornika prilagodi što više govornoj situaciji na terenu na kojemu je nastao i stoga ekavski refleks tumači kao kajkavski utjecaj. U našem tekstu u korijenskim morfemima samo su potvrđena odstupanja u korist ekavskoga refleksa izvan očekivanoga prema pravilu Jakubinskoga i Meyera. U gramatičkim morfemima koji su prema Moguševu postulatu mjerodavniji za određivanje pripadnosti jezičnomu sustavu, također postoje odstupanja prema ekavskome refleksu uz veći broj primjera zapisanim jatom. Svakako veća zastupljenost ekavskoga refleksa i na mjestima gdje se očekuje ikavski sugerira da je tekst prepisan na sjevernijemu čakavskom području koje je bliže sjevernim ekavskim govorima i kajkavskim govorima. U našem tekstu zbog velike zastupljenosti primjera sa zapisanim s grafemom *jat* posebice u gramatičkim morfemima smatramo da je prisutan i crkvenoslavenski utjecaj te da je prepisivač dosta konzervativan u čuvanju starijega stanja.

Kajkavska je fonološka crta prelazak samoglasnika *o* u *u* u zamjeničkome leksemu *k/t/-olik* (*kuliko* 246v) (RADOŠEVIĆ 2016: 250).

Slogotvorno *r* i *l* neizmijenjeni su, a slogotvorno *r* nije zabilježeno uz prapadni vokal (*sln'ca, slnač'no* 247r, *strdi* 245v, *sr'(d)cem'* 246r). Refleks je nekadašnjega prednjojezičnog nazalnog samoglasnika /ɛ/ iza /j/ e (*početka* 247v).

³⁵ Ipak smo takve primjere zasebno navodili jer se ne može u potpunosti isključiti mogućnost da se grafemom *jat* zapisivao i glas /i/ iako u tekstu nema primjera za to.

Suglasnička skupina *-vs-* očuvana je, pa je oblik zamjeničkih pridjeva *vas, vsaki* neizmijenjen i bez provedene metateze.

Refleks je praslavenskoga **d'* redovito /j/ (*roen* '248r, *takoe* 245v).

Skup /čt/ koji se redovito tako bilježi (*čte(nie)* 245v, *čte* 246r)³⁶ pojednostavljen je u /št/ u primjeru *ništrb* 245v.

Pojava ispadanja samoglasnika *i* u prijedložno-prefiksalnome skupu *iz(-)* uobičajena je za sjeverne čakavske (LUKEŽIĆ 1998: 108–109), ali i kajkavske govore pa je u rukopisu prijedlog *iz*, zabilježen kao *z* i *s*, izjednačen s prijedlogom *s, sa* (*změriti* 246v, *spevahu, speval'* 247v). Ispadanje samoglasnika u prefiksu *iz-* nije dosljedno pa se uočava i oblik *iz-* i kao prefiks (*izvedeti* 246r, *izvo-lenik* '247v), ali i *is-* s provedenom jednačenjem po zvučnosti *is* 'prostre (247v).

Oblici prefigiranoga glagola *iti* potvrđeni su sa skupinom *-jd-, -jt-* (*naiti, doiti* 245v, *naidě* 246r).

Suglasničke su općečakavske crte sljedeće: čuvanje suglasničke skupine *čr-*: *načrěple* 246r, rotacizam (suglasnik /r/ od intervokalnoga /ž/): *moreš'* 246r, *more* 247v i u čestici *re* (< *že*) na kraju veznika i zamjenica: *nerě* 245v, *nikogorě* 247r, ali ni to nije dosljedno pa se susreću primjeri *može* 245v, *nikimže* 248r.

Sjeverozapadna je čakavska crta izbjegavanje suglasničkoga skupa /ht/ u oblicima glagola *htjeti* i njegova zamjena oblikom *hotěti* (*hotěl'* 246v, 248r) (LUKEŽIĆ 2012: 82).

Zabilježena je pojava umetanja dentala u konsonantsku skupinu /zr/ u imenu *Ezdra* (246r).

Druga palatalizacija provedena je (*nozě* 246v, *na Bozě* 246v, *tri drazi kamici* 247v). Provedeno je i jednačenje po zvučnosti (*is* 'prostre 247v, *skonan'ie* 246v) i u *sandhi* položaju (*běs pečali* 245v, *op' tom* '246r).

U skupu C + Ъ' + /j/ + vokal bilježi se redovito *i* (*viděnie* 245v, *obdaranie* 245v, *rečenie* 246v itd.), što je konzervativan način pisanja svojstveniji kanonskim crkvenoslavenskim tekstovima, za razliku od mlađega načina zapisivanja jera (DAMJANOVIĆ 2008: 55–56).

5.2.2. Morfološke značajke

Imenice pripadaju nekadašnjim glavnim promjenama, a dobro su potvrđene i imenice *i*-osnove (Gjd *pečali* 245v, Ajd *pěsan* '247v, Ijd *močiû* 248r, Nmn *sudi* 245v, *puti* 245v, Amn *strdi* 245v, *pěs'ni* 247v itd.). Uočljivi su tragovi

³⁶ Riječ je o crkvenoslavenskoj pravopisnoj tradiciji (LUKEŽIĆ 2012: 81).

starijih konsonantskih paradigma srednjega i muškoga roda, odnosno formant *-es-* u oblicima imenice *nebo* (*na nebesa* 247v) i format *-en-* u oblicima imenica *kamen* i *vrijeme*: *kamene* 247v i *vrémene* 247r. Od stare osnove *kami* stvoren je i oblik *kamik* (Nm *kamici* 247v).³⁷

U Ljd potvrđen je nastavak *-u* (*po morskom' bregu* 246r)³⁸ tipičniji za čakavski jug (KRAMARIĆ 2010: 673), ali i nastavci *-e/-i* u primjerima *v tom' velikom' veličas' tve* 245v, *v mali vrémene* 247v, *v slnci* 247r, *v tom' mes' te* 248r, tipičniji za sjeverne čakavske predjele. Isti su nastavci za lokativ i crkvenoslavenski, pa je moguće da je riječ i o crkvenoslavenskome utjecaju.

U instrumentalu je potvrđen nastavak *-ju i-* deklinacije (*s ljubav' ū* 247v) i *-u* (*srebrnu žličicu* 246r), što je značajka karakteristična za čakavski sjever (sjeverozapad) (VRANIĆ 2005: 297–302; KRAMARIĆ 2010: 673). U primjeru *močiū* (248r) potvrđen je stariji nastavak *-iju*.

U Gmn m. r. uočavaju se različiti nastavci *od an'felov' 247v*, *bi bilo veče bogi* 248r, *množastvo bogov' 248r*. Nastavak *-ov* utjecaj je *u*-osnova na glavnu promjenu, a danas je uobičajen za kajkavske te srednje i južne čakavske govore (LUKEŽIĆ 2012: 44). Potvrđen je i stari dvojinjski oblik u dativu množine *kriloma* 246r.

U imenica ženskoga roda starih *a*-osnova (Gjd *morske vodi* 246r, Amn *tri osobi* 247r) pojavljuju se nastavci tvrdih (nepalatalnih) osnova uz iznimku imenica *noga*, koja u Amn ima nastavak *-ê* (*nozê* 246v), što se može interpretirati i kao Adv.

Među pridjevima i zamjenicama prisutne su crkvenoslavenske jezične značajke: genitivni zamjenički i pridjevski nastavak za m. r. i sr. r. *-ego* (*svoego* 245v), *-ago* (*ariên škago* 247v, *nekoterao* 247v) ili *-ogo* (*togo* 246r, *vsakogo* 246v, *inogo* 247v, *nekogo* 248r), u D i Ljd ž. r. *-ei* (*svoei* 247r), Ijd ž. r. *-eū* (*svoeū* 248r). Ti oblici koegzistiraju s hrvatskim nastavcima (*-ega*, *-oga* u Gjd: *nega* 248v, *drugoga* 248r, *dragoga* 247v, *pravoga* 247v, *koga* 246r). U deklinaciji pridjeva *svet* u obliku za Ljd ženskoga roda prisutna su kolebanja između nastavaka *-oi/-ei* (*o svetêi troici / o svetoj troici* 245v). Također se može uočiti stari oblik pokaznih zamjenica *ta* (> *tv*) ('taj') (245v, 247v, ...) za muški rod i pokazna zamjenica *sie* (*si*) za srednji rod (246v). Oblik zamjenice *ja* (*ê*) noviji je hrvatski, a nema potvrda za crkvenoslavenski oblik *azъ*.

³⁷ Takvi se oblici tvoreni sufiksom *-ik* i danas čuvaju u sjevernočakavskim govorima (LUKEŽIĆ 2012: 33).

³⁸ Isti je nastavak *-u* u lokativu i češkome jeziku pa je moguće da je prevoditelj pod utjecajem češkoga predloška izabrao taj oblik.

Također se rabi i arhaični oblik Gjd muškoga roda *ego* u posvojnoj funkciji (*puti ego* 245v). Broj jedan zastupljen je jednom crkvenoslavenskom osnovom *jedin-* (*edin* ' 246v), a višeput osnovom *jedan-* (*edan* 247r, 248r).

Komparativi su tvoreni formantom -š- koji je danas prisutan samo u kajkavskome narječju (LUKEŽIĆ 2012: 245):³⁹ *užitač 'neišago* 245v, *manši* 248r, *moćneiši* 248r, ali i formantom -ěj- (*držêi* 245v, *krasnêe* 246v). Zanimljivo je umetanje epentetskoga *l* u obliku komparativa *lagle* 246r, što se tumači kao nepravilan oblik u pojedinih pridjeva (HCJ 2014: 161).

Uočen je prezent 1. lica jednine s novijim nastavkom -im (*ê te krs 'tim* ' 247v), dok je za 3. l. mn. potvrđen stariji nastavak s dočetkom -t (*sut* ' 247r). Crkvenoslavenski je nastavak i -m u 1. l. mn. *učinim* ' 246v, što je razumljivo jer je riječ o upotrebi u biblijskome citatu i dokaz da Sveto Trojstvo čine tri osobe (množina) (*rekal 'es(tb) učinim 'č(lovê)ka ka obrazu i k podobstviu n(a) šemu kuliko es(tb) rekal 'učinim* ' 246v).

5.2.3. Leksičke značajke

Na leksičkoj razini miješaju se također čakavske i crkvenoslavenske jezične značajke. Općečakavske su fonološke značajke: upitno-odnosna zamjenica potvrđena je uvijek u obliku *ča*, u vezi upitno-odnosne zamjenice *zač* te u niječnoj zamjenici *ničesože* u Gjd (245v).

Također tu su leksemi tipičniji za sjeverozapadne čakavske govore: *peza* 'uteg, mjera', *spezati* 'izmjeriti, izvagati' 246v,⁴⁰ oblik mjesnoga priloga *gdje* koji je jednom zapisan prilogom *kade: davau nam 'razumeti da to ko es(tb) kade o božiem 'vsemogućastvê postalo to morê n(a)šim 'razumom 'poznano biti* (264v), ali i *gde* (*Gde tada drugi budê kada es(tb) prvi vse osegal* (248r) i *nigdêrê* 248r)).⁴¹

³⁹ Komparativi s formantom -š- (-š/-kši) u manjoj su mjeri prisutni u čakavskome narječju, ali se mogu protumačiti i kao ostatak crkvenoslavenskih oblika. Detaljnije vidi u RADOŠEVIĆ 2016: 251–252.

⁴⁰ Glagol *spezati* nije potvrđen u AR-u, međutim *peza* jest, i to s potvrdama iz Istre i Vrbnika na otoku Krku. Dolazi od tal. *peso*. AR također spominje i Zagorje i Grigorje, ali bez primjera (Vidi AR IX 1924–1927: 830 s. v. *peza*). U Istri je potvrđen i glagol *pezati* 'tegliti, vagati', za razliku od južnije inačice *pizati*, koja se govori u Dubrovniku i Poljicima (Vidi AR IX 1924–1927: 830, 908 s. v. *pezati* i *pizati*).

⁴¹ Iako postoje miješanja tih dviju izoglosa u sjevernoj se čakavštini ustalio oblik *kadi/kade* za razliku od južnoga *gdi/di*. J. Lisac u raspravi o jeziku zadarskoga područja spominje tipično sjeverozapadno *kade* ili *kadi* 'gdje' te jugoistočno *di* u kontekstu izoglosa koje odjeljuju čakavski sjeverozapad i jugoistok, a koje baš prolaze zadarskim arhipelagom ili blizu njega

Tipičnija je za sjevernije tekstove pisane na području bliže kajkavskome i posuđenica *moistr* od stvnjem. *maistar* (HERCIGONJA 1973: 194).

Kao kajkavski utjecaj tumači se i oblik zamjenice *koteri*, *nikoteri*, *nekoteri* (HERCIGONJA 1983.a: 314), ali je moguće taj oblik tumačiti i kao crkvenoslavenski. Potvrde su *koterim* ' 246r i *nikoteri* 246r. M. Šimić tu dvojbu rješava na način da se u crkvenoslavenskim tekstovima pretpostavlja taj utjecaj, ali u narodnima, odnosno »mlađima« kao što je i naš slučaj, može se proglasiti kajkavskim utjecajem (ŠIMIĆ 2007: 362). Kajkavski je i oblik priloga *navkup* 248r 'skupa, zajedno', potvrđen u kajkavskih pisaca koji su u svoja djela unosili elemente svih triju narječja.⁴² I u našem slučaju riječ je o interpolaciji, svjesnoj ili nesvjesnoj prema organskome govoru prepisivača jer je u tekstu zabilježen i oblik *nakup* 248r.

Uočene fonološke, morfološke i leksičke značajke u tekstu koje upućuju na blizinu kajkavskoga područja uz specifičnosti refleksa jata upućuju na vjerojatnost da je tekst prepisan na sjeverozapadnome čakavskom području, preciznije bismo rekli na ozaljskome području kako je i već zaključeno za *Petrisov zbornik*.

Uočeni su sljedeći crkvenoslavenski leksički utjecaji: *užitač'neiši* 245v ('korisniji'), *podobstvo* 246v, 247r ('sličnost'), *penie*⁴³ 247r ('pjesan, himna'), *svědetelstvo* 247r ('svjedočanstvo, potvrda'), *izvolenik* ' 247v ('izabranik'), *vshodь* 247r ('izlazak'), *ev štav štvo* 248v ('bit, narav').

Prevoditelj je imao težak zadatak jer se susreo s apstraktnim, filozofskim i teološkim rječnikom, koji u ovoj hagiografiji posebice dolazi do izražaja jer je bilo potrebno objasniti otajstvo Svetoga Trojstva. Neke je lekseme, odnosno njihov izbor po kojima ih je prevoditelj unio u tekst, logičnije protumačiti činjenicom da se prevoditelj služio i latinskim predloškom, posebice u teološkim aksiomima koji se prenose u tekstu. Ili je jednostavno prevodio prema svojem poznavanju teologije. U pojedinim situacijama preuzima se i češki leksik pod utjecajem češkoga predloška.

Takav su vokabular primjeri češkoga leksika poput *bytnost* 'bivanje, biće, postojanje', koje je prevedeno kao *stoěnie* prema značenju 'stanje',⁴⁴ vjero-

(LISAC 1999: 70). Kao razlikovnu značajku između čakavskih sjeverozapadnih i jugoistočnih govora oblik mjesnoga priloga *gdje* navodi i P. Ivić (IVIĆ 1981: 69).

⁴² *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* navodi potvrde iz Pergošića i Ane Katarine Zrinski. Vidi RHKKJ VII 1995: 145 s. v. *navkup*.

⁴³ Prema AR IX riječ je o crkvenoslavenskome obliku riječi *pjéne* (*pjenije*) (Vidi AR IX 1924–1927: 917 s. v. *pjéne*).

⁴⁴ Vidi AR XVI 1956–1962: 605 s. v. *stojañe* a.

jatno prema latinskome *una substantia*. U rukopisu D umjesto *bytnost* navodi se *jistota* ('istina, činjenica, sigurnost, potvrda'),⁴⁵ a u rukopisu M sinonimno *jistost*.⁴⁶ Također i *jednostajnost* 'sjedinenost, nedjeljivost, jedinstvo',⁴⁷ koje se prevodi leksemom *edinstvo*, prema *in unitate deitatis*. Rukopisi D i M navode sinonim *jednostajenstvie*.

Na postojanje latinskoga predložka upućuju i oblici imena koji su latinski, a oni se pojavljuju i u češkome i u hrvatskome tekstu: *euzubius/Euzebius*, *eukropius/Eutropius*, *fulbertus/Fulbertus*.

Češka imenica *nesnadnost* 'nešto teško razumljivo, zagonetka, tajna' često se pojavljuje u tekstu uz izvedenice te riječi *přenesnadných*, *nesnadno*, a prevodi se leksemima *nesaznan*, *nesaznanost*; *nesnadno* se prevodi leksemom *nevzmožno* 'ono što nije moguće', a *přenesnadných* 'previše tajnih' leksemom *prevzveličenih* 'preuzvišen'.

Tako je češka rečenica *aby jemu dal o tak veliké nesnadnosti právě a duostojně psáti* (99r) prevedena kao *da bi mu dal' tako o velikeh' i nesaznan[ěh] reči pravo i dostoino pisati* (246r).

Jednom je češko *nesnadnost* parafrazirao leksemom *božastvo* i preveo češko *o nesnadnostech, ješto sú v boze* (99r) ('o tajnama koje se nalaze u Bogu') kao *op' tom' velikom' božastvê* (246r).

Prema AR-u, *nesaznan* u potpunosti odgovara lat. *incognitus* 'nepoznat, neznan', ali ima i značenje 'nezahvalan', s potvrđama od 16. stoljeća.⁴⁸ U hrvatskome se prijevodu nalazi samo potvrda za značenje 'nepoznat'.

Prevoditelj očito preuzima i hapaks *přepovýšených*, koji nije potvrđen u VW-u, u značenju 'vrlo uzvišen, preuzvišen'⁴⁹ u sintagmi *o přepovišnih' rečeh' nesaznanostéh'* (246r) prema češkome *o přepovýšených nesnadnostech* 'o uzvišenim tajnama' (99r). U istome je pasusu upotrijebljen i glagol *snesti* u rečenici *koga niedni z' misli ne mogu ob'ěti i nikoteri razumi s'nes'ti* (246r) prema češkome *jehožto nižádní smyslové nemohú obklíčiti ani kteří rozumové sněsti* (99r). Iako je u AR-u potvrđen glagol *snesti* (*snijeti*) u različitim znače-

⁴⁵ Vidi VW s. v. *jistota*.

⁴⁶ Vidi VW s. v. *jistost*.

⁴⁷ Vidi VW s. v. *jednostajnost*.

⁴⁸ Vidi AR VIII 1917–1922: 62 s. v. *nesaznan*.

⁴⁹ U VW-u potvrđen je primjerice pridjev *přepokojný* također izveden prefiksom *pře-* u značenju 'vrlo miran, potpuno miran, spokojan' pa smatramo kako je prevoditelj upotrijebio također taj prefiks uz pridjev *povýšený* 'uzvišen, izniman, uznesen' kako bi naglasio veličinu tajne otajstva Svete Trojice. Vidi VW sv. v. *povýšený*. U AR pridjev *povišen* nije potvrđen, ali kako vidimo iz primjera *prevzveličenih* potvrđena je tvorba prefiksom *pre-*.

njima, izolirana je samo jedna potvrda u značenju 'podnijeti', pa vjerujemo da je prevoditelj pod utjecajem češkoga predloška upravo upotrijebio taj glagol.⁵⁰

Leksem *zamisl*, *z'misl* potvrđen je u AR-u,⁵¹ ali samo u povezanosti sa značenjem glagola *zamisliti* i od 19. stoljeća. U RCJHR nema potvrda, pa pretpostavljamo da je leksem *z'misl* u značenju 'razum' posuđen iz češkoga jezika: *niedni z'misli* (246r) prema češkome *nižádní smyslové* (99r), gdje je *mysl* 'razum, misao, intelekt'.⁵² U primjeru *velikim' zamislom'* (246r) prema *všetečným zámyslem* (99r) također se može govoriti o utjecaju češkoga *zámysl* 'naum, cilj, zamisao'.⁵³ Sljedeći je put ista sintagma prevedena kao *brzém' zamislom'* (246r).

Češki utjecaj očituje se i u uporabi imenice *osoba*. Riječ *osoba* pojavljuje se u hrvatskome jeziku u 19. stoljeću kao posuđenica iz češkoga ili ruskoga jezika,⁵⁴ a dotad su se u istome značenju pojavljivale riječi *sopstvo* 'osoba', 'individua', 'tvar, materija' ili 'sveta osoba (dio Svetoga Trojstva)' ili *kip* 'osoba', 'individua', 'tijelo', 'forma', 'figura', 'vrsta'. U hrvatskome tekstu o Sve-toj Trojici leksem *osoba* pojavljuje se višeput, npr. *to rekuć ko es(tv) o(ta)cb s(i)nb d(u)hb s(ve)ti v trih' osobah'* (248v). Ostali su primjeri utjecaja češkoga jezika na leksičkoj razini *kacerb* 247v (prema *kacieř*) 'krivovjernik, heretik, pogan',⁵⁵ *vsemogučastvê* 246v (prema *všemohúcenstvie*) 'svemogućnost',⁵⁶ *posrédka* 246r (prema *prostředek*) 'prostor, sredina, unutarnji prostor',⁵⁷ *strdi* 245v (prema *strdie* 'med'),⁵⁸ *priroenie* 247r (prema *přirozenie* 'temelj, narav, priroda, nešto urođeno, prirodjeno, oblik, podrijetlo' u sintagmi *priroenie sl-nač'no*); *požeg'nai* 247r (prema *požehnaj, požehnati*) 'bлагослови'.

Posljednji je primjer posebice zanimljiv jer pokazuje odstupanje hrvatskoga teksta od češkoga, ali i svjesno preuzimanje dijelova češkoga teksta. Riječ je o citatu iz Knjige psalama 66, 7–8, koji u češkome tekstu glasi *Požehnaj nás Buoh, Buoh náš, požehnaj nás Buoh i bojte se jeho, všecky krajiny země*

⁵⁰ Vidi AR XV 1956: 846–847 s. v. *snijeti*.

⁵¹ Vidi AR XXII 1975: 136 s. v. *zamisao* 'misao, imaginacija, fantazija'.

⁵² Vidi VW s. v. *mysl*.

⁵³ Vidi VW s. v. *zámysl*.

⁵⁴ Vidi AR IX 1924–1927: 237 s. v. *osoba*.

⁵⁵ Vidi VW s. v. *kacieř*. Riječ je posuđena iz njemačkoga jezika.

⁵⁶ Sve oblike riječi *všemohúcenstvie* vidi na VW s. v. *všemohúcenstvie*.

⁵⁷ Riječ je višeznačna, a detaljnije vidi za značenja VW s. v. *prostředek*.

⁵⁸ Riječ je staroslavenska, ali je potvrđena u AR samo u riječi *strdotočan* ('iz kojega teče med'), pa pretpostavljamo ipak češki utjecaj. Vidi VW s. v. *strdie* i AR XVI 1956–1958: 712 s. v. *strdotočan*.

(99v). Isti tekst potvrđen je već u psaltiru hrvatskoglagoljčnoga *Akademijina brevijara* i glasi *Z(e)mle da plod̃b̃ svoi bl(agoslo)vi ni b(ož)e n(a)š̃b̃ · bl(a-goslo)vi ni i uboet se tebe vsi konci z(e)mle* (BrAc 15b). Hrvatski prevoditelj preuzima češko *požegnai* ‘blagoslovi’, ali dodaje dvaput skraćenicu *blvni* za *bl(agoslo)v(i) ni*, koja se u češkome⁵⁹ ne potvrđuje, čime ne samo da želi objasniti preuzetu češku riječ nego svjesno interferira⁶⁰ postojeći crkvenoslavenski tekst (koji mu je poznat) s češkim tekstom te tako stvara svojevrsan amalgam tekstova: *Požeg'nai nas' b(og)̃b̃ n(a)š̃b̃ bl(agoslo)v(i) ni b(ož)e b(ož)e n(a)š̃b̃ bl(agoslo)v(i) ni b(ož)e i uboe se t(e)bê vsi kon'ci z(e)mle* (247r). Hrvatski je prijevod bliži suvremenom prijevodu Biblije Ps 67,7–8 *Zemlja plodom urodila! Bog nas blagoslovio, Bog naš! // Bog nas blagoslovio! Neka ga štiju svi krajevi svjetski!* (Biblija 2008: 639).

Za pridjev *sjednaný*, koji u svojoj podlozi ima glagol *sjedinati* i ostale oblike toga leksema *sjednanie*, *sjedinati* u analizi drugih prijevoda pretpostavljan je češki utjecaj.⁶¹ U primjerima u kojima taj glagol ima značenje koje i nosi u svojem korijenu *jedinati*: ‘ujediniti, spojiti, pridružiti, složiti, dovesti u sklad’⁶² prema češkome glagolu *sjednati*⁶³ u istome značenju kao i glagol *jedinati* mogao je prevoditelj to prevesti oblikom izvedenim od pridjeva *jedinan* u značenju ‘koji misli ili hoće ili govori ili radi jedno (isto) što i drugi, složan, sjedinjen’.⁶⁴ Kao oblik funkcionira i *jedin*, a s njim i glagol *jediti*. U RCJHR 2015: 445 potvrđeni su imenica *edinenie* u značenju ‘jedinstvo’

⁵⁹ Usporedbu toga stiha u svim raspoloživim staročeškim prijevodima Biblije vidi u SVOBODOVÁ 2016: 180.

⁶⁰ Interferiranje jezičnih sustava, bilo da je riječ o narodnima (kajkavski i čakavski) ili, što je češći slučaj, narodnoga i crkvenoslavenskoga, poznata je tehnika glagoljaša, pa se stoga i uvriježio naziv amalgam za jezik kojim su oni zapisivali neliturgijske tekstove (DAMJANOVIĆ 2008: 7–23).

⁶¹ Štěrbová smatra kako je glagol *edinati* ‘ujediniti’ u prijevodima preveden kao *jednati* ‘raditi’, što bi za nju bio semantički bohemizam (ŠTĚRBOVÁ 1954: 381). Reinhart pretpostavlja da su svi oblici i izvedenice od leksema *sjednanie*, *sjedinati* češki utjecaj (REINHART 2001), a za detaljnu analizu toga glagola vidi u KRAMARIĆ 2015: 145–147.

⁶² Kao primjerice u *Zrcalu člověčaskogo spasenja*: (99v) *b(o)ž(a)stvo sjedinano s d(u)šu ka je jure bila ot tela otđilena, a takoje běše sjedinano b(o)ž(a)stvo v grobi s telom mrtvim* (KRAMARIĆ 2019: 194) prema češkome (62v) *bylo božstvie sjednané s duši od těla oddělenú, v hrobě bieše božstvie sjednané s tělem umrtveným* (*Knihy, jenž slovú Zrcadlo člověčieho spasenie*).

⁶³ Vidi VW s. v. *sjednati*.

⁶⁴ Vidi AR IV: 527–528, 530 s. v. *jedinan*, *jediti* s potvrdama od 15. stoljeća. Fonem /a/ nalazi se samo u oblicima za nominativ i akuzativ jednine muškoga roda, a u ostalim izostaje pa se dva fonema /n/ sjedinjuju u jedan.

te prilog *edin(n)o*, *edin(n)ě* u značenju '1. jedino, 2. napose, 3. zajedno', ali tvorbeno povezani glagol nije potvrđen. Stoga se češki glagol *sjednati* često u prijevodima preuzima, a potvrđen je i u Svetoj Trojici: *na vshodě slnca ukazala su se tri slnca i v mali vrěmene su se vsa tri v'edno s'edinala* (247v/248r) prema češkome *na východ slunce ukázala se tři slunce. A v malé chvíli všecha tři se v jedno sjednala* (99v).

6. USPOREDBE ČEŠKIH VERZIJA I HRVATSKOGA PRIJEVODA

U uvodnome dijelu naveli smo kako su se tekstovi *Pasionála* pisani češkim jezikom prevodili na hrvatski jezik vjerno poštivajući »svetost teksta«. Tehnika prijevoda riječ za riječ stoga može pojasniti pogreške u tekstu, izostavljanja teksta te može otkriti koja bi češka verzija mogla biti predložak s obzirom na to da je hrvatski tekst potvrđen prije nego češki. S obzirom na nove spoznaje o češkome tekstu članka o Svetoj Trojici, tekst iz rukopisa D iz 1468. godine najstariji je sačuvan prijepis.⁶⁵ Rukopis M zapisan je prije 1480. godine, a PasIB 1495. Sve su tri češke verzije dosta podudarne i nema većih odstupanja u pogledu količine teksta te ne postoje očite velike razlike u prijepisima. Najveće su razlike u završnome odlomku teksta, ali ne u svim verzijama. Već smo vidjeli da se hrvatski prijevod podudara s rukopisima D i M u pogledu arhaičnosti češkoga jezika kako je to pretpostavio Ivšić u svojim istraživanjima. No, razlike postoje i u više primjera. Najčešće je riječ o tome da se podudaraju rukopisi D i M i razlikuju od teksta iz PasIB, a hrvatski se tekst podudara sa starijim verzijama.

Rukopisi D i M imaju uz križ pridjev *krasný*, a tako je i u hrvatskome prijevodu: *kada su v'edan' krasni križ* (247v). Tekst iz PasIB izostavlja pridjev *krasni*: *když v jeden kříž* (100r).

Rukopisi D i M navode *dvojím činem*, dok je u verziji iz PasIB zapisano *dvojím obyčejem* 'običaj, način, navika, ritual'.⁶⁶ Hrvatski tekst također prenosi čin: *dvoim' činom* (247v).

U rukopisima D i M piše *v malé hodine* ('vrijeme, dio vremena, sat, trenutak'),⁶⁷ dok je u verziji iz PasIB zapisano *v malé chvíli* ('u kratak trenutak').

⁶⁵ Iako Vidmanová pretpostavlja da je rukopis M mogao nastati čak 1451. godine, njegov je eksplicit izgubljen pa to ne možemo sa sigurnošću znati.

⁶⁶ Vidi VW s. v. *običej*.

⁶⁷ Vidi VW s. v. *hodina*.

Hrvatski tekst navodi *v mali vrémene* (247v), što više odgovara tekstu iz rukopisa D i M. Iako je prema kontekstu prikladniji zapis »malá chvíle« (‘kratak trenutak’), koji se čak u VW bilježi kao sintagma,⁶⁸ a očito se u češkoj mlađoj verziji tekst uredio prema tome, hrvatski se prijevod imenicom *vrijeme* više podudara sa starijim verzijama.

Iako su navedeni primjeri logični i očekivani jer su verzije teksta iz rukopisa D i M starije od verzije iz PasIB, nisu sve podudarnosti i razlike među tekstovima objašnjive samo tom vremenskom razlikom.

Primjerice, rukopis D kao najstariji navodi *od vysokosti*, a u verzijama iz rukopisa M i PasIB piše *Od velikosti*. Hrvatski tekst ima *Ot' velikosti* (246v). Najočitije su razlike između verzije iz rukopisa D prema ostalim verzijama zbog očitih pogrešaka zapisivača rukopisa D. Naime, u sintagmi *edan' kacerb' ariên'skago bluda* (247v) zapisano je u verzijama iz rukopisa M i PasIB *ariánského*, dok u verziji iz rukopisa D stoji *doriánského*. U hrvatskome tekstu navodi se *biskup' vozacen'ski* (247v) kao i u verzijama iz rukopisa M i PasIB, dok je u rukopisu D pogrešno zapisano *lieracenský*. Razlika je u rukopisu D u odnosu na ostale verzije i hrvatski tekst i u sintagmi *pohanští mistři aneb mudrci*, gdje se navode oba sinonima, dok se u ostalim verzijama i u hrvatskome tekstu nalaze samo *mudraci*: *pog(a)n'ski mudr(a)ci* (248r). Nadalje, samo se u rukopisu D navodi *řečenie* (‘izreka, riječ, Božja riječ, iskaz’)⁶⁹ u rečenici *Tri esu to rekuč' v trih' osobah' viděni* (248r), dok se u ostalim češkim verzijama na tom mjestu nalazi *zřiezenie* ‘poredak stvari’.⁷⁰ Hrvatski prijevod s *viděni* ‘izgled, oblik, lik’ odudara od svih čeških verzija.

Iz navedenoga bi se dalo pomisliti da je hrvatski prevoditelj pred sobom imao tekst sličan verziji iz rukopisa M jer se verzije teksta iz rukopisa D i M dosta podudaraju, osim u onim razlikama koje smo već naveli, a s kojima verzija iz rukopisa D odudara od svih verzija. Međutim, postoje razlike koje smo uočili samo u verziji iz rukopisa M. Primjerice, jedino se u toj verziji u sintagmi *hode po morskom' bregu* (‘po morskoj obali’) (246r) navodi uz obalu i pijesak: *po mořském piesku a břehu*. Sljedeća je razlika iz te verzije u odnosu na druge verzije ispuštanje dijela teksta koje ostale češke verzije i hrvatski tekst ima. Naime, prema hrvatskome prijevodu u dijelu *o(ta)c's(i)n' d(u)hь s(ve)ti vse edan' g(ospo)d(i)n' ako es(tь) edan' g(ospo)d(i)n' tu more* (247v) naglašava se i ponavlja *ako es(tь) edan' g(ospo)d(i)n'*. U rukopisu D

⁶⁸ Vidi VW s. v. *chvíle*.

⁶⁹ Vidi VW s. v. *řečenie*.

⁷⁰ Vidi VW s. v. *zřiezenie*.

taj se tekst također ponavlja i glasi *jenž jest jeden hospodin*, a u PasIB stoji *Otec, Syn, svatý Duch vše jeden Hospodin, a to že jest jeden Buoh* (100r). U rukopisu M taj se dio izostavlja: *že jest Otec, Syn, svatý Duch vše jeden Hospodin. To se može...*

Već smo spomenuli da su najveće razlike na završetku teksta. U tim razlikama verzija iz PasIB potpuno odudara od ostalih čeških verzija, ali i hrvatskoga teksta kako se to vidi u tabličnome prikazu. Kosim su slovima označene razlike.

Hrvatski	češki PasIB
(248r) A zato dobrê es(ťb) rekal' s(ve) ti iv(a)n' e(van)j(e)l(i)st' / Tri esu to rekuč' v trih' osobah' viděni · Zač ina osoba s(veta)go d(u)ha na ot o(t)ca i s(i)na i d(u)ha s(veta)go es(ťb) edino b(o)ž(a)stvie i nakup' ravna hv(a)la i navkup' večno veličastvo A kada to es(ťb) n(a)šemu smislu razumeti nevzmožno ako ga razum' ograditi ne morê to s(ve)ta vera donaplni / Tada es(ťb) to vsemi čini podob'no vsakomu č(lovê)ku za to g(ospod)j(i)na prositi da to ča e o prev'zveličenih' ričeh' o bozê kih' teles'nim' razumom' (248v) zde dostignuti ne morêmo <i>to rekuč ko es(ťb) o(ta)čb s(i)nb d(u)hb s(ve)ti v trih' osobah' A v' edinom' ev'stav'stvê vse edan' g(ospod)ь to v'semogi b(og)ь v nebeskom' kralev'stvê račil' skoze nega pravu veru oznaniti a [v] toi znanos'ti hotêl' prebivati v(a) věki Amen'</i>	(100r) A protož dobře řekl svatý Jan evanjelista: Třie sú, totiž ve třech osobách zřiezeni, neb jiná je osoba otcova, jiná synova, jiná svatého Ducha. Ale otcova a syna a Ducha svatého jedno božstvie, spolu rovná chvála, spolu věčné veleslavenstvie. A když je to našemu smyslu rozuměti nesnadné, jehožto smysl ochrániti nemuozě, to svatá viera doplní. Tehdy to každému člověku všemi činy podobné za to Hospodina prositi, aby což jest přenesnadných o Bohu věcí, jichžto zde tělesným smyslem stihnúti nemuozem, to jemu všemohúci Buoh v nebeském království ráčil pro jeho pravú vieru oznámiti. A v té známosti popřál přebývati na věky věkuov. Amen.

Iz usporedbe se vidi da se u donjemu dijelu teksta velik dio hrvatskoga teksta ne nalazi u češkome tekstu iz PasIB, tj. izostavljen je.

Međutim, u verzijama teksta iz rukopisa D i M tekst se podudara s hrvatskim prijevodom.

hrvatski	češki rukopis D	češki rukopis M
<p>(248r) A zato dobrê es(ъ) rekal' s(ve)ti iv(a) n' e(van)j(i)e(l)i(st)' / Tri esu to rekuć' v trih' osobah' viděni · Zač ina osoba s(veta)go d(u)ha na ot o(t)ca i s(i)na i d(u)ha s(veta)go es(ъ) edino b(o)ž(a)stvie i nakup' ravna hv(a)la i navkup' večno veličastvo A kada to es(ъ) n(a)šemu smislu razumeti nevzmožno ako ga razum' ograditi ne morê to s(ve)ta vera donaplni / Tada es(ъ) to vsemi čini podob'no vsakomu č(lovê)ku za to g(ospo)d(i)na prositi da to ča e o prev'zveličenih' ričeh' o božê kih' teles'nim' razumom' (248v) zde dostignuti ne morêmo to rekuć ko es(ъ) o(ta)ць s(i)нь d(u)hъ s(ve)ti v trih' osobah' A v' edinom' ev'stav'stvê vse edan' g(ospod)ь to v'semogi b(og)ь v nebeskom' kralev'stvê račil' skoze nega pravu veru oznaniti a [v] toi znanos'ti hotêl' prebivati v(a) vêki Amen'</p>	<p>A protož dobře řekl svatý Jan evanjelista: Třie sú, totiž ve třech osobách řečeni, neb jiná jest osoba otcova, jiná synova, jiná svatého Ducha, ale otcova, syna a Ducha svatého jest jedno božstvie, spolu rovná chvála, spolu věčné veleslavenstvie.</p> <p>(...)⁷¹</p> <p><i>ķterak jest Otec, Syn, Duch svatý ve třech osobách a v jednom jestojství vše jeden hospodin, to jemo všemohúci Buoh v nebeském králoství ráčil pro jeho právu vieru oznámiti a v té známosti ráčil nám všem s sebou popřieti přebýbati v své chvále věky věkóm. Amen.</i></p>	<p>(100r) A protož dobře řekl svatý Jan evanjelista: Třie sú, totiž ve třech osobách zřiezeni, neb jiná osoba svatého Ducha ale otcova a synova a Ducha svatého jest jedno božstvie, spolu rovná chvála, spolu věčné veleslavenstvie.</p> <p>(...)</p> <p><i>totiž ķterak jest Otec, Syn, Duch svatý ve třech osobách a v jedné jistotě vše jeden hospodin, to jemu všemohúci Buoh v nebeském království ráčil pro jeho pravú vieru oznámiti. A v té známosti popřál přebývati na věky věkuov. Amen.</i></p>

Kako vidimo iz usporedbe, verzija iz rukopisa D odskaje od drugih čeških verzija na samome završetku teksta jer u odnosu na druge donosi dio rečenice

⁷¹ Ostatak je češkoga teksta isti u dvjema verzijama pa ga ne prenosimo.

ráčil nám všem s sébu. Hrvatski prijevod taj dio ne donosi. Također, dvije se češke verzije razlikuju i u sintagmi koju Hrvat prenosi crkvenoslavizmom: *v' edinom' ev štav štvé* ('u jednoj biti').⁷² U rukopisu D nalazi se *jestojstvie* ('bit, temelj, bitnost'),⁷³ a u rukopisu M *jistota* ('istina, činjenica, sigurnost, potvrda'). U tome je pogledu hrvatski tekst bliži rukopisu D. Međutim, u prvome dijelu tablice, hrvatski se prijevod potpuno podudara s rukopisom M osim u riječi *viděni* kojom prevodi češko *zřiezeni*. U rukopisu D na početku se navode sve tri osobe Svetoga Trojstva, a u rukopisu M samo Sveti Duh (*jiná osoba svatěho Duchu*) kao i u hrvatskome tekstu.

Prema usporedbama raspoloživih čeških verzija, smatramo da je hrvatskomu prijevodu najbliži tekst iz rukopisa M, odnosno tekst iz *Pasionála Martinskoga*, iako smo i u toj verziji pronašli razlike koje odudaraju od ostalih tekstova. Međutim, te razlike nisu u tolikoj mjeri u kojoj se razlikuje rukopis D od hrvatskoga teksta. Vjerujemo da je za hrvatski prijevod kao predložak poslužila neka starija verzija koja je bila bliža rukopisu M, a ne rukopisu D. Tekst iz rukopisa D, odnosno iz *Pasionála Břevnovskoga* najviše se razlikuje od ostalih čeških verzija i hrvatskoga teksta, što zbog prepisivačevih pogrešaka što zbog manjih dijelova teksta koje ostale verzije ne sadržavaju. I Vidmanová u svojoj analizi piše kako je pisar rukopisa D najviše stilizirao tekst *Pasionála* u odnosu na druge, odnosno da je najviše zadirao u tekst, dok je pisar rukopisa M bio umjeren u stilizaciji (VIDMANOVÁ 1985: 42–43). Stoga je vjerojatno ispravna Ivšićeva teza o jednome češkom tekstu koji je poslužio za sve daljnje verzije, a i za hrvatski prijevod. Taj se češki izvorni tekst najbolje ogleda u tekstu iz *Pasionála Martinskoga*, a i u hrvatskome prijevodu.

6.1. Razlike između hrvatskoga i češkoga teksta

Usporedbom dijelova tekstova hrvatskoga prijevoda zapisana u *Petrisovu zborniku* i staročeškoga *Pasionála* pokazat ćemo kako se tekst podudara te da se prevoditelj drži načela i tehnike prijevoda riječ za riječ.⁷⁴ Međutim, postoje i očite razlike prema svim trima češkim verzijama.

⁷² Vidi RCJHR 2015: 514 s. v. *ev štav štvo*.

⁷³ Vidi VW s. v. *jestojstvie*.

⁷⁴ Za usporedbu se služimo češkom verzijom iz PasIB jer je objavljena u transkripciji.

Hrvatski	češki PasIB
<p>(246r) O tom' sie takoi v' edneh' · stareh' knjigah' Ezdra piše da kada ezdra v' edan' čas' op' tom' <i>velikom'</i> <i>božastvé</i> velikim' zamislom' izvedeti hotel' es(ṭ) / Tada e anj(e)l' s n(e)b(e) se (246v) k nemu zazval' reki pokusi se Moreš li ogan' na pezi spezati A vetar̃ laktom' zmèriti · A včeraš'ni dan' da bi se danas' navratil' otzvati · Kako anj(e)l' bê to hotel' reči · Kada to ko es(ṭ) mala rič' ne moreš' učiniti kako pak' hočeš' o prevelikih' nesaznanostêh' věčnoga božastva brzêm' zamislom' sie zvèdèti</p> <p>O tom' krasnêe <i>ezeziel'</i> skozè s(veta)go d(u)ha izvêst'ne piše i de Da serafin' ti anj(e)li pokrivaču obraz' nega a dvêma zaslanahu nozê nega a dvema letahu / Skozè to se razumè tako Da kuliko zaslonevahu glavu i nozê davaû nam' razumèti da b(og)ь kuliko es(ṭ) početak' i skonanie vsego bitiè to n(a)š' razum' ne morè postignuti · Na koliko ti anj(e)li kriloma posrèdka ne zastirahu v tom' proročaskom' videnii davaû nam' razumeti da to ko es(ṭ) kade o božiem' vsemogučastvé postalo to morè n(a)šim' razumom' poznano biti</p> <p>poli rečenie s(veta)go pavla ki tako pravi Ot' velikosti vsakoga stvorenîè poznán' budè stvoritel'</p>	<p>(99r) O tom se také v jedněch starých knihách piše Ezdrášových, že když Ezdráš v jeden čas o nesnadnostech, <i>ješto sú v boze</i>, všetečným zámyslem zvèdèti chtěl, tehda anjel z nebes zavolal naň a řka: Pokus se, muožeš li, oheň na závaží zvážití a vietr loktem zmèřiti a včerajší den, aby se dnes navrátil, odezvati.</p> <p>Jako by chtěl anjel říeci: Když toho, ješto jest malá věc, nemuožeš učiniti, kterakž tehda chceš o převelikých nesnadnostech věčného božství, všetečným zámyslem se ptaje, zvèdèti! O tom krásně <i>Izaiáš[lh]</i> prorok skrze Ducha svatého zjevení[li] popsal a řka: Že Serafin, ti anjelové, dvěma <i>křídlo</i>ma pokrýváchu tvář <i>jednoho</i> a dvěma začloňováchu nohy jeho a dvěma létáchu. Skrze[lj] to se rozumí tak, že jelikož začloňováchu hlavy a nohy, dávají nám rozumèti, že Buoh, jelikož jest počátek i skonaníe všeho bytie, toho náš (99v) rozum nemuož postihnúti. Ale jelikož ti anjelové křídloma prostředka v tom proročském vidění nezačloňováchu, dávají nám rozumèti, že to, což jest od božieho všemohučentství pošlo, to muože naším rozumem poznáno býti. Podlé rečenie svatého Pavla, jenž takto praví: Od velikosti všeho stvoření poznán bude stvořitel.</p>

Iz usporedbe vidimo da je hrvatski tekst doslovno preveden uz pojedinačne iznimke, prevoditelj prati tijek češke rečenice i svaki je njezin dio preveden. To se slaže s činjenicom da je tekst *Pasionála* smatran svetim te da se nije mijenjao, odnosno priređivači su mijenjali poredak i sadržaj izdanja te dodavali

nove hagiografije, ali u sami tekst intervenirali nisu. Pojedinačna neslaganja u tekstu razumljiva su jer prijevod nije radio stroj, nego čovjek.

Ipak, u slučaju prijevoda Svete Trojice primjetna je jedna moguća intervencija, u hrvatskome tekstu navodi se prorok Ezekiel, a u češkome Izaija. U Bibliji proročanstvo Serafina donosi prorok Ezekiel (Ez 1, 11). Hrvatski je prevoditelj prevodeći revno i doslovno češki tekst, ipak intervenirao na očito mjestu, odnosno u izboru proroka, te ispravio pogrešku koja se zbog nepoznata razloga pojavila u češkome tekstu u verziji iz 1495. godine, ali i u verzijama u rukopisima D i M. Ispravkom imena proroka hrvatski prevoditelj, svećenik glagoljaš, potvrđuje svoje poznavanje Biblije i svjesnost o kontekstu.⁷⁵

Primjer zamjene imena, ovaj put svetačkoga, susrećemo i u *Životu svetoga Augustina*.⁷⁶ U rečenici *kako ob nem' različni ludi svêdočastvo dau, a navlačno s(ve)ti bernardъ i s(ve)ti eronim'* (277v–278r) sveti Bernard zapisan je umjesto svetoga Remigija, kako to dolazi u staročeškome *Pasionálu*.⁷⁷ Pokušat ćemo to protumačiti time što oba sveca dolaze iz Francuske, a vjerojatno je Hrvatima sv. Bernard bio bliži i štovaniji, pa je stoga naveden umjesto svetoga Remigija. Sveti Remigije stoji i u latinskome tekstu *Zlatne legende (Unde et beatus Remigius Hieronymum ...)* (GRÄSSE 1814–1885: 560).

Očita je intervencija hrvatskoga prevoditelja u odnosu na sve tri raspoložive češke verzije zamjena leksema *riječ* leksemom *sin* u sintagmi koja definira Sveto Trojstvo. Naime, u svim trima češkim verzijama navodi se kako su tri osobe dio trojstva, međutim, samo na jednom mjestu, umjesto *sina* zapisuje se *riječ (slovo): Třie sú, ješto svêdectvie dávají v nebesiech, Otec, slovo, Duch*

⁷⁵ Već je u raspravama isticano kako su u Prag stigli benediktinci, obrazovan red, čiji su članovi znali latinski jezik, a očekivano i biblijski tekst (HAMM 1970: 87; KRAMARIĆ 2019: 61), što je bilo u suprotnosti s početnim razmišljanjima o glagoljašima u 19. i ranom 20. stoljeću kao priprostim, seoskim župnicima, koji su se samo bavili prepisivanjem tekstova, a u Češku su stigli isključivo zbog podučavanja glagoljice (JAGIĆ 1899: 198; IVŠIĆ 1930: 133). M. Kombol, primjerice, ističe nepoznavanje latinskoga jezika kao problem (KOMBOL 1961: 25).

⁷⁶ Ivšić je dio svoje studije o staročeškim prijevodima posvetio upravo *Životu sv. Augustina*, koji je zapisan u svim trima staročeškim *Pasionálima*, ali su dijelovi te hagiografije izgubljeni u rukopisu A i rukopisu B, te se nalaze samo u rukopisu C. Ivšić je stoga usporedio hrvatski prijevod, latinski i češki tekst iz rukopisa C te zaključio kako se »(...) u hrv. prijevodu iskonski staroč. tekst ogleda vjernije nego u PasKL.« (IVŠIĆ 1922–1923: 44–56). Također je posebice na primjeru te hagiografije analizirao pogreške prevoditelja Hrvata, ali i one pogreške koje su nastale zbog pogrešaka u češkome tekstu.

⁷⁷ Vidi rukopis B 119a, rukopis C 188r, rukopis A 467b.

svatý (99v). Hrvatski prevoditelj to korigira te u hrvatskome prijevodu ista rečenica glasi: *Tri esu ki svêdetelstvo vzdaû v nebêsih' o(ta)cb s(i)n' d(u)hb s(ve)ti tri edno sut'* (247r).

Očita je razlika hrvatskoga teksta prema svim trima raspoloživim češkim verzijama i izostavljanje dijela teksta u prvome odlomku. Naime, prema svim češkim verzijama sporni dio glasi: *Jakež ten, ješto strdi mnoho jie, jest jemu škodna, takež ten, ktož o veleslavenství božiem přieliš smyslí, ohromen bude od chvály božie, totižto v omyle se nalezne. A protož praví svatý Augustin v knihách o svaté Trojici...* (99r). U hrvatskome prijevodu velik se dio izostavlja pa prijevod glasi: *ta ki strdi mnoho ťi est mu škodno I zato praví s(ve)ti avgustin'* (245v). Ne znamo je li taj dio hrvatski prevoditelj, inače precizan i revan, omaškom izostavio, a moguće da je i prepisivač *Petrisova zbornika* to napravio. Treća je mogućnost da je taj dio dodan u češke verzije nakon nastanka češkoga arhetipa koji je prema Ivšiću bio predložak za hrvatski prijevod. Nismo to ispuštanje skloni protumačiti kao svjesno izostavljanje teksta jer ga prevoditelj nije znao prevesti.

6.2. Pogreške u prijevodu

Da je tekst o Svetoj Trojici zapisan u *Petrisovu zborniku* (1468.) uistinu preveden sa češkoga jezika, dokazuju nam i primjeri pogrešaka u tekstu koji dosad nisu navođeni, primjer izostavljanja teksta koji prevoditelj vjerojatno nije razumio te utjecaj češkoga jezika na jezik prijevoda u obliku leksičkih utjecaja češkoga jezika. Neke se pogreške mogu pripisati i prepisivaču teksta.

Primjeri su pogrešaka sljedeći:

I zato mudri solomun' to skozê obdarovanie b(o)žie mudrosti saznav' i v knjigah' proslavê rekal (245v)

A protož Šalomuon múdrý to skrze obdarování boží poznav múdrosti, v knihách Pŕísloví řekl. (PasIB 99r)

I ostale češke verzije imaju isti tekst.

Prevoditelj je za češko *v knihách Pŕísloví* na temelju formalne sličnosti riječi pretpostavio značenje 'proslava'. Riječ je o *Knjizi mudrih izreka*, a hrvatski je prevoditelj to pogrešno preveo iako bi se od svećenika glagoljaša pretpostavilo dobro poznavanje Biblije. To nam potvrđuje doslovan stil prevođenja, riječ za riječ pa se time često gubi uvid u širi kontekst. U prevoditeljevu obranu isti je primjer moguće tumačiti i kao prepisivačevu pogrešku jer u slučaju da je prevoditelj svjesno ostavio češki naziv *prisloviê*, moguće je da

je došlo do zamjene slova *i* sa slovima *e* ili *o*, što je čest slučaj u zapisivanju tekstova glagoljicom, pa je nastao oblik *proslavê*. U tom bi slučaju kraćenje *slv* prepisivač protumačio kao *slava*, a ne kao *slovo*.

6.3. Izostavljanja teksta

Uz pogreške u prijevodu čest je prevoditeljev postupak izostavljanje dijelova teksta ili pojedinih riječi koje mu nisu poznate ili su bile teško prevodive, objašnjive.

kako pravi ka obrazu i ku podobstvu dae nam' razumeti da o(ta)c' s(i)n' d(u)h' s(ve)ti es(t) edan' g(ospod)ь (247r)

Jelikožto pravi k obrazu a ku podobenství, dáva nám znamenati, že Otec, Syn, Duch svatý jest jeden Hospodin v sjednané podstatě. (PasIB 99v)

Verzija teksta iz rukopisa D na tom mjestu ima *jest jeden hospodin sjednané podstaty*, a verzija iz rukopisa M *jest jeden hospodin v jednostajné podstate* 'u istoj biti, supstanciji',⁷⁸ gdje je *jednostajný* sinonim pridjevu *sjednaný*.

Hrvatski je prevoditelj izostavio sintagmu *v sjednané podstatě* 'u istoj, ujedinjenoj biti, supstanciji',⁷⁹ ili sintagmu koja odgovara tomu značenju, što se može protumačiti dvama razlozima: 1) takav apstraktan vokabular za prevoditelja bio je prezahtjevan za prijevod;⁸⁰ 2) sintagmu je izostavio hrvatski prepisivač teksta.

Zanimljivo je vidjeti da su i u primjeru drugih tekstova prevedenih sa staročeskoga leksemi *sjednaný* i *podstata* ili preuzimani u različitim oblicima ili su pogrešno prevedeni.⁸¹ Tako je i u primjeru prijevoda *Zrcala člověčaskago spasenja* (1445.), gdje se pojavljuju češki pridjev *podstatný* u značenju 'tvorni, materijalni' te imenica *podstata* 'bit, supstancija, masa od čega se nešto tvori, tvar, materija, red, poredak stvari' iz iste tvorbene porodice riječi.⁸² Najčešće se imenica *podstata* i pridjev *podstatný* prevode preuzetim oblikom *postata*, a u jednom slučaju i imenicom *postava*. I u našem tekstu potvrđen

⁷⁸ Pridjev *jednostajný* znači 'isti, sličan'. Vidi VW s. v. *jednostajný*.

⁷⁹ Prema aksiomu *una supstantia tres personae*.

⁸⁰ Iako se poslije u tekstu ti leksemi prevode pa je ta pretpostavka najmanje vjerojatna.

⁸¹ Vidi KRAMARIĆ 2015: 145–147, 156–157.

⁸² Za sva značenja vidi VW s. v. *podstata* i *podstatný*, a gore spomenuta značenja su pod točkom 4 i za pridjev pod značenjem 2. Vidi i KRAMARIĆ 2015: 156–157.

je prijevod leksemom *postava*,⁸³ čime je prevedeno češko *podstata* u rečenici: *I kako prirodnie slnač'no v svoei postavê samo ot sebê es(tb)* (247r) prema češkome *a jakež prirodnie slunečné v své podstatě samo od sebe jest* (99v). Moguće je da je i prepisivač izmijenio oblik *podstata* preuzet u prijevodu, a onda je u prepisivanju i karakterističnoj zamjeni grafema *t* i *v* nastala *postava*.

U kontekstu pitanja nastanka članka o Svetoj Trojici u Češkoj pa i vremenu njegova prijevoda na hrvatski najvažnija činjenica proistječe iz očito svjesna prevoditeljskoga postupka izostavljanja sintagme »a od Syna«, koja se u tekstu poredbom uspoređuje sa zrakom (*paprslek*) koja potječe od sunca. Hrvatski prevoditelj izostavlja tu usporedbu, ali time izostavlja i vjerovanje zapadne Crkve poznato kao *filioque*.⁸⁴ Svjesnim izostavljanjem sintagma »a o paprska« i »a od Syna« kada govori o izlaženju Duha, kojega poistovjećuje s toplinom iz Oca (sunca) prevoditelj se priklanja husitskomu učenju koje ne priznaje *filioque* za razliku od učenja Katoličke Crkve. Prenosimo stoga taj cijeli ulomak iz teksta:

*Are kako es(tb) v slnci troê rič' naiprvo stanie slnačno Drugo da s'veti Treto da grêe / tako i sin' ot o(t)ca ni učiněn' ni st'voren' alê e uroen' · I kako teplota ot sln'ca prihaê · takoe d(u)hъ s(ve)ti ot o(t)ca pohaê (247r) prema češkome: Najprvé, že jest, druhé, že svietí, třetíe, že hřeje, paprslek od slunce pocházíe, takež Syn od Otce ani učiněn, ani stvořen, ale urozen. A jakež horkost od slunce pocházíe a od paprska, takež Duch svatý od Otce a od Syna pocházíe.*⁸⁵

⁸³ Češka se imenica *podstata* u tekstu *Zrcalo člověčaskago spasenja* uz druge načine prevodi i imenicom *postava*, koja koegzistira u češkome jeziku u značenju 'oblik, forma, tvar, gradnja, stanje, ličnost, stas': (41b) *I krst vodni ima biti v čistoj vodi, ne [v] vini, ni v mlěčě, ani v jednoj mokrosti, ani v mokroj postavi* (KRAMARIĆ 2019: 165) prema češkome tekstu: (28a) *Křest vodný má býti v čisté vodě, ne u víně ani v mlěčě ani v žádné jiné mokré podstatě. (Knihy, jenž slovú Zrcadlo člověčieho spasenie)*. Imenicom *postava* u značenju 'stanje' točno je prevoditelj prenio smisao rečenice pa su mu vjerojatno bila poznata značenja navedene imenice, koja su šira u staročeškome za razliku od crkvenoslavenskoga. Leksem *postava* potvrđen je u građi za RCJHR (dostupnoj u Staroslavenskome institutu) u značenjima 'tekst, tkanje, materija, građa, tvar', što odgovara značenju češkoga leksema iz staročeškoga predloška. Ostala su značenja 'kip, statua, povijest ili povijesno izlaganje, štivo, kraj'. Moguće je da je riječ o crkvenoslavizmu, a ne o posuđenici iz češkoga jezika. U AR XI 1935: 29–30 s. v. *postava* navodi se značenje 'podstava, donja odjeća' pa ovaj leksem očito nije bio zastupljen u rukopisima pisanima narodnim ili miješanim jezikom, nego samo u crkvenoslavenskim tekstovima. Vidi KRAMARIĆ 2015: 156–157.

⁸⁴ »filioque [filio: 'kue] (lat.: i od sina), dometak kršćanskom vjerovanju, preuzet iz teologije sv. Augustina, koji kaže da Duh Sveti proizlazi iz Oca »i od Sina«, čime se naglašava njegovo potpuno božanstvo kao treće osobe Presvetoga Trojstva.« (HE 2021: 632)

⁸⁵ Podcrtnani su izostavljeni dijelovi u hrvatskome tekstu prema češkome tekstu.

Raspoložive češke verzije teksta iz rukopisa D i M podudaraju se i priznaju *filioque*.⁸⁶

Godina 1419. i početak husitskih ratova (1419. – 1434.) prijelomna je u češkoj povijesti, ali se smatra i godinom prestanka plodnoga razdoblja Slavonskoga samostana (Emauskoga samostana).⁸⁷ Samostanska zajednica priklonila se husitima, ali sudbina hrvatskih svećenika u njemu te odgovor na pitanje o liturgijskome jeziku samostana nisu poznati (ČERMÁK 2020: 64). Nije poznato ni to je li samostanska zajednica i dalje aktivno djelovala ili se potpuno ugasila. Moguć dokaz o nastavku aktivnosti bio bi u tekstovima koji su nastali nakon toga razdoblja bilo prijevodom ili prepisom. Jedan je od njih *Strahovski ulomak glagoljičnoga graduala* za koji muzikolozi pretpostavljaju da je nastao nakon dolaska husita.⁸⁸

Hrvatski prijevod članka o Svetoj Trojici također bi mogao pridonijeti tezi da je samostanska aktivnost nastavljena. U uvodnome dijelu članka spomenuli smo kako je hrvatski prijevod trebao nastati do 1419. godine, a spomenuli smo i istraživanja Vidmanove kako je upravo 1419. godina imala prikladan raspored datuma za uvrštavanje članka o Svetoj Trojici u češki *Pasionál*. S obzirom na to da se hrvatski prevoditelj svjesno u hrvatskome tekstu priklanja husitskome učenju i ne priznaje *filioque*, moguće je da je hrvatski prijevod nastao i koju godinu nakon 1419. godine. Vjerujemo da je hrvatski prevoditelj svjesno izmijenio tekst, da je bio učen i dobar poznavatelj teoloških doktrina, a njegovim izborom husitskoga učenja možda je želio prenijeti i u Hrvatsku husitske ideje.⁸⁹

Važno je u tom kontekstu istaknuti i to da se završetak PasIB, i to samo u nekim izdanjima, od kojih su se sačuvala samo tri, dodavanjem pojedinih tekstova PasIB željelo prilagoditi objema učenjima, onomu Katoličke Crkve i husitizmu. Tako su dodani tekstovi o životu Jana Husa i Jeronýma Pražsko-

⁸⁶ I spomenuti tekst iz *Olomoucké povídky* takođe priznaje *filioque*: *A ti drie všejedna věc jsú, nebo jakež jest slunce najprvé, že jest veliké a krásné, druhé, že hřeje, třetie, že sviatí a paprslek sluneční od slunce pocházeje, takež od Otce ani učiněn, ani stvořen, ale urozen jest Syn. A jakež od slunce horkost pocházie, takež Duch svatý od Otce a Syna pocházie* (278r). Na ovome primjeru vide se i razlike toga teksta u odnosu na ostale češke verzije koje smo prije spominjali u radu.

⁸⁷ Raspravljajući o pitanju prestanka slavenske liturgije u samostanu Čermák piše kako se u samostanu nakon 1419. sigurno nisu ni mogli proizvoditi slavenski liturgijski tekstovi (ČERMÁK 2020: 64).

⁸⁸ Detaljnije o tome vidi ČERMÁK 2020: 64.

⁸⁹ Na hrvatski su jezik prevedene i Husove propovijedi.

ga te dalje tekstovi koje detaljno navodi Vidmanová (VIDMANOVÁ 1985: 43–44), ali među njima se ne nalazi uređen članak o Svetoj Trojici prema husitskome učenju. Možda je postojao, ali sačuvan nije. S obzirom na to da je taj dodatak nastao više od pola stoljeća nakon hrvatskoga prijevoda, za ovaj rad i pitanja koja otvaramo nije ni relevantan.

7. ZAKLJUČAK

Češki *Pasionál*, a izvorno latinska *Legenda aurea*, preveden je samo djelomično na starohrvatski jezik i zapisan u glagoljičnome *Petrisovu zborniku* (1468.) kao oveći skup hagiografija. Te hagiografije važan su doprinos za hrvatsku srednjovjekovnu književnost, ali i za češku filologiju jer je u više navrata isticano kako hrvatski tekstovi mogu pomoći u rekonstrukciji razvoja staročeškoga *Pasionála*. U ovome radu posebnu smo pozornost posvetili jednomu od četrnaest prevedenih tekstova, koji je posebice važan za spomenutu rekonstrukciju.

Hrvatski prijevod članka o Svetoj Trojici jedan je od tekstova prevedenih iz češkoga *Pasionála*, koji je zapisan u više rukopisnih verzija, a i u dvjema inkunabulama. Češki tekst o Svetoj Trojici, u dominikanskoj verziji, zapisan je u rukopisima D i M te u inkunabuli PasIB iz 1495. godine. Latinska inačica nije postojala u izvornome tekstu *Legende auree* jer je blagdan Svete Trojice uveden nakon nastanka izvorne *Legende auree*, ali je očito postojala u dopunama na osnovni tekst. Vjerujemo da je i hrvatski prevoditelj za prijevod uz češki konzultirao i latinski tekst.

Rukovodeći se Ivšićevim i Čermakovim pretpostavkama kako hrvatski tekst može pomoći u rekonstrukciji češkoga izvornoga teksta članka o Svetoj Trojici, odnosno teksta za koji Ivšić vjeruje da su iz njega proizašle sve češke verzije i hrvatski prijevod, usporedili smo starohrvatski i staročeški tekst iz triju verzija: rukopisa D i M i inkunabule PasIB. Time smo i korigirali dosadašnje tvrdnje iz literature o češkome tekstu o Svetoj Trojici da je najstarija sačuvanja verzija ona iz inkunabule PasIB iz 1495. godine.

Pokazali smo na primjeru izvadaka iz tekstova da je riječ o doslovnome prijevodu, a da se pogreške i razlike mogu protumačiti različitim razlozima. Očita je razlika među hrvatskim i češkim tekstom zapis imena proroka Ezekiela u hrvatskome tekstu za razliku od čeških tekstova koji navode proroka Izaiju, za koju smo skloniji protumačiti da se radi o intervenciji hrvatskoga

prevoditelja koji je ispravio tu pogrešku prema vlastitu poznavanju Biblije. U radu su navedene i druge razlike koje se u hrvatskome tekstu uočavaju u odnosu na sve tri češke verzije.

Različit završetak protumačili smo time što je hrvatski tekst puno bliži verzijama iz rukopisa D i M, nego onoj iz PasIB. Također smo usporedbom zaključili da je hrvatski prijevod u cijelosti bliži češkomu tekstu zapsanome u rukopisu M, što se može protumačiti i činjenicom da je pisar rukopisa D najviše intervenirao u sam tekst članka. Smatramo prema usporedbi da se hrvatski tekst i verzija iz rukopisa *Pasionál Martinský* najviše podudaraju, a da je ta češka verzija najbliža izvornomu češkomu tekstu članka o Svetoj Trojici.

Sve to govori nam kako je u Češkoj vjerojatno zabilježen tekst o Svetoj Trojici u prethusitskome razdoblju, odnosno u drugome desetljeću 15. stoljeća. To se podudara i s istraživanjima Vidmanove koja kao jednu od mogućih godina nastanka toga češkoga teksta navodi 1419. godinu iako je pretpostavila da je najvjerojatnije češki tekst nastao 1441. godine. Postojanje hrvatskoga prijevoda također bi se najbolje dalo objasniti time da su hrvatski prevoditelji pred sobom imali tekst koji je nastao do 1419. ili 1419. godine. Preciziranje nastanka češkoga teksta o Svetoj Trojici u 1419. godinu potvrđuje i prevoditeljsku aktivnost hrvatskih glagoljaša do samoga kraja njihova boravka u Emausu, koji se pretpostavlja u 1419. godini. Također, s obzirom na to da se u hrvatskome tekstu prevoditelj priklanja husitskomu učenju i ne prihvaća *filioque*, vjerujemo da ga je preveo hrvatski svećenik koji je prihvatio husitizam. Time se otvara mogućnost da su neki od hrvatskih svećenika prevoditelja nastavili sa svojom aktivnošću i nakon što se samostan priklonio husitima i da je hrvatski prijevod mogao nastati i koju godinu nakon 1419. godine.

Svakako je hrvatski tekst dragocjen jer potvrđuje da je češki tekst o Svetoj Trojici nastao i prije nego što se dosad pretpostavljalo i važan je za rekonstrukciju razvoja češkoga *Pasionála* u cijelosti. Vjerujemo i da cijeli ciklus hagiografija iz *Petrisova zbornika* može pridonijeti tomu jer ako su njihove češke inačice sačuvane i zapisane su u starijim verzijama *Pasionála*, hrvatski bi tekst mogao otkriti pojedina odstupanja, razlike i precizniji tekst bliži češkomu arhetipu. Time se još jednom potvrdila važnost hrvatskih prijevoda za češku filologiju i rekonstrukciju izvornih čeških tekstova koji su prevedeni za boravka hrvatskih glagoljaša u Pragu.⁹⁰

⁹⁰ Više takvih primjera vidi u IVŠIĆ 1922–1923: 44; IVŠIĆ 1927–1928: 56; REINHART 1996: 401; KRAMARIĆ 2017: 52; KRAMARIĆ 2023: 327, 330.

Jezične značajke hrvatskoga teksta Svete Trojice potvrđuju dosadašnja istraživanja da je *Petrisov zbornik* prepisan u sjeverozapadnome čakavskom arealu u blizini kajkavskih govora, odnosno preciznije na ozaljskome području. Velik broj ekavizama, ali i značajka kajkavskoga narječja govore u prilog tomu. Izrazit češki utjecaj koji se očituje u velikome broju leksičkih bohemizama za tako kratak tekst potvrđuje pretpostavku da je riječ o doslovnome prijevodu.⁹¹ Velik utjecaj češkoga jezika može se protumačiti i temom teksta, zahtjevnim apstraktnim, filozofskim i teološkim leksikom koji je trebalo prevesti.

IZVORI

Hrvatski izvori:

BrAc = *Akademijin brevijar*, oko 1384., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III c 12. Izdanje: ŠIMIĆ 2014.

Petrisov zbornik, 1468., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. R 4001. URL: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15967> (10. 12. 2023.).

Češki izvori:

A = *Pasionál muzejní starší* (Juhnův) (PasMuzA), treća trećina 14. st., Prag, Knjižnica Nacionalnoga muzeja, sign. III D 44. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/PasMuzA> (13. 12. 2023.).

B = *Pasionál muzejní mladší* (PasMuzB), 1379., Prag, Knjižnica Nacionalnoga muzeja, sign. III D 45.

C = *Pasionál klementinský starší* (PasKlema), 1395., Prag, Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. XVII C 52.

D = *Pasionál břevnovský* (PasBrev), 1468., Prag, Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. Cim C 85.

M = *Pasionál martinický* (PasMart), prije 1480., Martin, Slovački nacionalni muzej u Martinu, sign. MJ 288.

PasIA = *Pasionál tištěný starší* (PasTisk). *Passional aneb Knihy o životech svatých*. Plzeň: Tiskař Arnoštových Statut, prije 1487. Prag, Knjižnica Nacionalnoga muzeja, sign. 25 C 1. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/PasTisk> (11. 12. 2023.).

⁹¹ Primjerice, u *Zrcalu človečaskago spasenja*, tekstu koji se proteže na 118 folija rukopisa, srazmjerno nije zabilježeno toliko leksičkih utjecaja češkoga jezika. Potvrđeno je oko sto leksičkih bohemizama. Vidi KRAMARIĆ 2015: 214.

PasIB = *Pasionál kališnický* (PasKal). *Knihy, jenž slovú latině Pasionál a česky Život a umučenie všech svatých mučedníkův*. Staré Město pražské: [Tiskář Pražské bible], 1495. Prag, Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. 42 D 36. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/PasKal> (11. 12. 2023.).

Knihy, jenž slovú Zrcadlo člověčieho spasenie, rukopis K, ZrcSpasK, oko 1420., Prag, Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. III B 10. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/ZrcSpasK/> (10. 11. 2023.).

Povídky olomoucké, sbírka 35 exempel upravených podle latinských předloh, PovOl, 2. polovina 15. stoljeća, Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. MII 190. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/PovOl> (15. 12. 2023.).

LITERATURA

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. I–XXIII. 1880.–1976. Zagreb: JAZU.

Biblija 2008 = *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

ČERMÁK, V. 2020. *Hlaholské písemnictví v Čechách doby lucemburské*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

DAMJANOVIĆ, S. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Matica hrvatska. Zagreb.

ESSČ 2022 = *Elektronický slovník staré češtiny. Soupis pramenů a zkratek*. A. Svobodová; Š. Šimek (eds.). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/essc/essc-soupis-pramenu-a-zkratek.pdf>. (10. 12. 2023.)

GRASSE, J. G. Th. 1814.–1885. *Legenda aurea : vulgo historia Lombardica dicta ad optimorum librorum fidem by Jacobus, de Voragine, ca. 1229–1298*. Lipsiae: Librariae Arnoldianae.

HÁDEK, K. 1999. Textologické problémy Staročeského pasionálu. A. Hynková (ed.). *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : Počátky v dějinách knihtisku*. Olomouc: Státní vědecká knihovna, 71–73.

HAMM, J. 1970. Hrvatski glagoljaši u Pragu. *Zbornik za slavistiku 1*: 84–99.

HČJ 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. M. Mihaljević (prir.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.

HE 2021 = *Hrvatska enciklopedija 3. Da–Fo*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/filioque>, 24. 3. 2025.).

HERCIGONJA, E. 1973. Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika). *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu 5 (5)*: 169–245.

HERCIGONJA, E. 1975. *Povijest hrvatske književnosti*, 2. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

HERCIGONJA, E. 1983.a. Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Liber.

HERCIGONJA, E. 1983.b. Prilog istraživanju ikavsko-ekavske zakonitosti u čakavštini 15. stoljeća (na građi Petrisova zbornika iz god. 1468.). *Radovi Zavoda za slavensku filologiju 18*: 1–43.

- IVIĆ, P. 1981. Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5: 67–91.
- IVŠIĆ, S. 1922.–1923. Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeškoga jezika. *Slavia I*: 38–63 i 285–301.
- IVŠIĆ, S. 1927.–1928. Još o dosad nepoznatim hrvatskim glagolskim prijevodima iz staročeškoga jezika. *Slavia VI*: 40–63.
- IVŠIĆ, S. 1930. Sredovječna hrvatska glagolska književnost. A. Nikola *et al.* (ur.). *Sveslavenski zbornik – spomenica o tisućugodišnjici hrvatskoga kraljevstva*. Zagreb: Zajednica slavenskih društava, 132–142.
- JAGIĆ, V. 1899. Napomena uz članak Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen P. Syrku. *Archiv für slavische Philologie XXI*: 197–98.
- KOMBOL, M. 1961. *Povijesti hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KRAMARIĆ, M. 2010. Sjevernočakavske značajke u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga. L. Badurina; D. Bačić Karković (ur.). *Riječki filološki dani 8. Zbornik radova*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 667–678.
- KRAMARIĆ, M. 2012. Interpretacije emauske epizode u češkim i hrvatskim povijestima jezika i književnosti. M. Černý *et al.* (eds.). *Prolínání slovanských prostředí*. Červený Kostelec – Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 89–107.
- KRAMARIĆ, M. 2013. Staročeški i starohrvatski jezični dodiri u 12 apokrifa iz Petrisova zbornika (1468.). K. Kedron; M. Příhoda (eds.). *Slovanský svět: známý či neznámý*. Červený Kostelec – Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 99–108.
- KRAMARIĆ, M. 2015. Bohemizmi u *Zrcalu člověčaskago spasenja* (1445.) u kontekstu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika. Doktorska dizertacija. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- KRAMARIĆ, M. 2017. Staročešské *Zrcadlo člověčieho spasenie* ve starochorvatské literatuře 15. století. K. Kubínová; V. Čermák *et al.* (eds.). *Karel IV. a Emauzy. Liturgie - text – obraz*. Praha: Ústav dějin umění Akademie věd ČR, 41–53.
- KRAMARIĆ, M. 2019. *Zrcalo člověčaskago spasenja (1445.)*. *Transkripcija, kontekst nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KRAMARIĆ, M. 2023. The multifaceted use of synonyms in a series of medieval Old Croatian translations from Old Czech. V. Agrigoroaei; I. Sasu (eds.). *Translation Automatism in the Vernacular Texts of the Middle Ages and Early Modern Period*. Turnhout: Brepols Publishers, 323–332.
- KYAS, V. 1958. K staročešskému Passionálu. Akademiku Františku Ryšánkovi k osmdesátinám. J. Hrabák (red.). *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 141–155.
- KYAS, V. 1969. Staročešská povídka o Tobiašovi. *Listy filologické* 92: 62–72.
- LISAC, J. 1999. *Hrvatski govori, filolozi, pisci*. Zagreb: Matica hrvatska.
- LUKEŽIĆ, I.; M. TURK. 1998. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus.
- LUKEŽIĆ, I. 1998. *Govori Klane i Studene*. Crikvenica: Libellus.
- LUKEŽIĆ, I. 1999. Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 1–2: 101–142.

- MALIĆ, Dragica 1997. *Žića svetih otaca – Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MARCHALOVÁ, P. 2012. *Filologická analýza nedávno objeveného Tepelského rukopisu Staročeského pasionálu*. Doktorska dizertacija (Ph.D.). Olomouc: Filozofická fakulta, Univerzita palackého v Olomouci.
- MATASOVIĆ, R. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MOGUŠ, M. 1977. *Čakavsko narječje, fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- PACNEROVÁ, L. 1976. Staročeský hlaholský Pasionál. *Listy filologické* 99: 212–216.
- PACNEROVÁ, L. 1990. Staročeský hlaholský zlomek Pasionálu sign. 1 Dc 1/19 z knihovny Národního muzea v Praze. *Listy filologické* 113: 293–302.
- RADOŠEVIĆ, A. 2016. Kajkavizmi u hrvatskome prijevodu Disipula Johanna Herolta († 1468.). *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42 (1): 245–266.
- REINHART, J. 1996. Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinčića iz god. 1503 (Cod. Vindob. Slav. br. 78). *Croatica* 42/43/44/: 391–421.
- REINHART, J. 1997–1999. Husov *Výklad desatera Božieho prikázanie* u hrvatskoglagoljskom (starohrvatskom) prijevodu. *Slovo* 47–49: 221–254.
- REINHART, J. 2001. *Staročeská literatura a slovanský jih: české překlady u charvátských hlaholitů* (uručak s predavanja koje je autor održao u *Krugu prijatelja češkoga jezika* u Pragu).
- RCJHR 2015 = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. II. svezak: vrěďnъ – zapovědnica*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- RHKKJ 1995 = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Sv. 7 (s. v. *mučitelstvo – nestaja*). Zagreb: HAZU – Zavod za hrvatski jezik HFI.
- SVOBODOVÁ, A. 2016. *Kompletní studium Rukopisu dzikovského se zaměřením na grafickou, jazykovou a textovou analýzu české sbírky kázání*. Doktorska dizertacija. Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filologie – český jazyk. Praha: Univerzita Karlova.
- SVOBODOVÁ, A.; M. STLUKA. 2018. Ediční poznámka, [Pasionál muzejní (Juhnův)]. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=PasMuzA> (3. 12. 2024.).
- ŠIMIĆ, M. 2007. Kajkavizmi u Tkonskom zborniku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33 (1): 343–370.
- ŠIMIĆ, M. 2014. *Akademijin brevijar HAZU III c 12. Hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća. Jezična studija. Transliteracija. Faksimil*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- ŠTEFANIĆ, V. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka. Djela JAZU 51*. Zagreb: JAZU.
- ŠTEFANIĆ, V. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Zagreb: Matica hrvatska – Zora.
- ŠTÉRBOVÁ, M. 1954. K otázce bohemik v charvátskohlaholském písemnictví. J. Bělič (ed.). *Studie a práce lingvistické I (Havránkův sborník)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 376–384.
- VIDMANOVÁ, A. 1982. K dataci staročeského Pasionálu. *Listy filologické* 105: 200–208.
- VIDMANOVÁ, A. 1983. K šíření Zlaté legendy v českých zemích. J. Krása (red.) *Umění 13. století v českých zemích*. Praha: Ústav teorie a dějin umění Československé akademie věd [interní tisk], 599–610.

- VIDMANOVÁ, A. 1984. *Legenda aurea a Čechy*. A. Vidmanová; (ed.); V. Bahník (přel.). *de VORAGINE, Jakub. Legenda aurea*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 11–65.
- VIDMANOVÁ, A. 1985. K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu. *Listy filologické 108*: 16–45.
- VIDMANOVÁ, A. 1986. Zlatá legenda Jakuba de Voragine a legendy o českých světcích. *Listy filologické 109*: 40–47.
- VIDMANOVÁ, A. 1998. Spletitá cesta Zlaté legendy do české literatury. A. Vidmanová (ed.); V. Bahník (přel.). *de VORAGINE, Jakub. Legenda aurea*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 9–36.
- VILIKOVSKÝ, Jan. 1948. Staročeský passionál a Život Krista Pána. *Pisemnictví českého středověku*. Praha: Universum, 3–23.
- VRANIĆ, S. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci.
- VW = *Vokabulár webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Oddělení vývoje jazyka. 2006–. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz> (3. 12. 2023.).
- ZAJÍČKOVÁ, V. 2010. *Staročeský Passionál. Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.

PRILOG: LATINIČNA TRANSLITERACIJA ČTENIJA O SVETOJ
TROJICI U *PETRISOVU ZBORNIKU* (1468.)

(f. 245v–248v)

S obzirom na važnost hrvatskoga teksta za češku i hrvatsku filologiju donosimo dosad neobjavljen tekst članka o Svetoj Trojici iz *Petrisova zbornika* u latiničnoj transliteraciji. U transliteraciji se rukovodimo uobičajenim načelima te transliteriramo slovo *đerv* kao *ǰ*, *jat* kao *ê*, *ju* kao *û*, *šta* kao *ĉ*, štipić kao *ʃ*, apostrof kao *'*. Skraćene riječi razrješavamo na način da ispušteni dio navodimo u oblim zagradama. Dijelove riječi koji nedostaju zbog oštećenja rukopisa ili su nezapisani te dijelove riječi u skraćenicama koje nisu označene titlom razrješavamo u uglatim zagradama. Neke pisarove pogreške komentiramo u fusnotama. Interpunkciju i pisanje velikih i malih slova navodimo kao u izvorniku. Nadredna su slova spuštena u redak bez komentara. Za potrebe transliteracije koristili smo se digitaliziranim rukopisom na stranici Glagoljica.hr.

(245v) čte(nie) ot svet'ê troice čti razumno i lûb[veno]

O svetoj troici govoriti vel'mi nevzmožno es(ť) nego kada s(ve)ti paval' bil' es(ť) vzet' na treta nebesa A tu to viděnie neizrěčenih' taěn' b(o)žih' es(ť)

uzrel' I tako kada se ottudu es(ṭb) povratio' niče drzêi o svetoj troici progovori ni smel' nerê sê e v tom' velikom'⁹² veličas'tve počudio' i rekal' e O previsoka visokos'ti bogatastviê i premudrosti i umeniê b(o)žîê kuliko nevziskatelni sudi ego a niednim' razumom' nepoznani puti ego Kto es(ṭb) ki bi poznal' smisal' b(o)ži ili kto es(ṭb) svetnik' emu bil' I zato mudri solomun' to skozê obdarovanie b(o)žie mudrosti saznav' i v knjigah' proslavê rekal' gdo e ta ki strdi mnogo ŷi est mu škodno I zato pravi s(ve)ti avgustin' v' knjigah' o svetêi troici Gdo koli gleda kako su v' edin'stvê tri osobi o(ta)c' s(i)nŷ d(u)h s(ve)ti nigdêrê tako zabluditi ne bês pečali može ani dêlae togo doiti Na komue da b(og)ŷ naiti · ništrŷ od togo užitač' neišago ne / To potvr'ûe takoe mudri solomun' i de više svoego razuma ničesože ne gle(246r)dati I zato se čte o svetom' avgustine da kada e knigi o svetoj troici skladal' naiprvo sê e · skrušenim' sr'(d)cem' moč'no b(og)u poručil' Togo na bozê proseči da bi mu dal' tako o velikeh' i nesaznan[êh] reči pravo i dostoino pisati I kada edan' dan' hode po morskome bregu i est' o svetêi troici mislil' · i naidê totu edno detê velmi lepo · i onu srebrnu žličicu mor[s]ke vodi načrêple i sadê vkrai v' malu êmicu lêe Komu s(ve)ti avgustin' zasmeêv' se i r(e)če ča totu činiš' milo ditet'ce Dete odgovori hoču vsu morskou vodu va tu êmicu preleêti · K nemu s(ve)ti avgustin' otveča koterim' činom' to moreš' učiniti ono es(ṭb) more veliko a žličica mala a mala êmica I k tomu dete r(e)če Veliko to mne lagle bude učiniti nerê to tebe ča si zmislil' naplniti // Ti si sebê va umisal' vzel' da bi v' svojih' knjigah' o prepovišnih' rečeh' nesaznanostêh' s(ve)te troice pisal' koga niedni z'misli ne mogu ob'êti i nikoteri razumi s'nes'ti A tvoe knigi esu kako mala êmica teh' velikeh' nesaznanosti razumêti A tvoi razum' es(ṭb) mala žličica taini b(o)žie načrêpati A s(ve)ta troica es(ṭb) preliše velika glubokost' prorazumeti A to izrek'ši dite îceze O tom' sie takoi v' edneh' · starih' knjigah' Ezdra piše da kada ezdra v' edan' čas' op' tom' velikom' božastvê velikim' zamislom' izvedeti hotel' es(ṭb) / Tada e anĵ(e)l' s n(e)b(e)se (246v) k nemu zazval' reki poku-si se Moreš li ogan' na pezi spezati A vetarŷ laktom' zmêriti · A včeraš'ni dan' da bi se danas' navratio' otzvati · Kako anĵ(e)l' bê to hotel' reči · Kada to ko es(ṭb) mala rič' ne moreš' učiniti kako pak' hočeš' o prevelikih' nesaznanostêh' vêčnoga božastva brzêm' zamislom' sie zvêdêti O tom' krasnêe ezekiel' skozê s(veta)go d(u)ha izvêst'ne piše i de Da serafin' ti anĵ(e)li pokrivaahu obraz' nega a dvêma zaslanahu nozê nega a dvema letahu / Skozê to se razumê tako Da kuliko zaslonevahu glavu i nozê davaû nam' razumêti da b(og)ŷ kuliko es(ṭb) početak' i skonomie vsego bitiê to n(a)š' razum' ne morê postignuti · Na

⁹² Riječ *velikom'* zapisana pogreškom dvaput.

koliko ti anĵ(e)li kriloma posrêdka ne zastirahu v tom' proročaskom' videnii davaû nam' razumeti da to ko es(ъ) kade o božiem' vsemogučastvê postalo to morê n(a)šim' razumom' poznano biti poli rečenie s(veta)go pavla ki tako pravi Ot' velikosti vsakogo stvoreniê poznân' budê stvoritel' A kako koli o s(ve)toi troici nevzmožno es(ъ) govoriti a es(ъ) s pravim' sr(ъd)cem' verovati Da o(ta)съ s(i)нъ d(u)нъ s(ve)ti vse edin' g(ospod)ъ es(ъ) d(u)ši es(ъ) sp(a)-sit(e)lno A togo moremo različnim' pismom' i podobstvom' i velikimi računî doiti · Naiprvo se tako v prvih' knjigah' moiseovih' piše · Da kada e b(og)ъ o(ta)c' č(lovê)ka stvoriti hotel' rekal' es(ъ) učinim' č(lovê)ka ka obrazu i k podobstviû n(a)šemu kuliko es(ъ) rekal' učinim' i dae nam' razumeti (247r) da e s(ve)ta troica v trih' osobah' kako pravi ka obrazu i ku podobstvu dae nam' razumeti da o(ta)c' s(i)n' d(u)h' s(ve)ti es(ъ) edan' g(ospod)ъ / Togo takoi moremo potvrditi anĵ(e)l'skim peniem' Erê kako piše ezêkiê pr(oro)къ da anĵ(e)li vsagda vapiû ne prestaûče i dêû S(ve)ъ S(ve)ъ S(ve)ъ g(ospod)ъ b(og)ъ koliko pravi tri krat' s(ve)ъ · Znamenau se v s(ve)toi troici tri osobi Koliko pravi b(og)ъ g(ospod)иъ znamena se edno stoênie v' edin'stvê s(veta)-go b(o)ž(a)stviê / To se tako potvrûe skozê s(veta)go davida pr(oro)ka ki pravi i dê Požeg'nai nas' b(og)ъ n(a)šъ bl(agoslo)v(i) ni b(o)ž)e b(o)ž)e n(a)šъ bl(ago-slo)v(i) ni b(o)ž)e i uboe se t(e)bê vsi kon'ci z(e)mle Koliko pravi tri krat' b(og)ъ znamenava tri osobi O s(ve)têi tro[i]ci i koliko pravi i boite se ego vsi kon'ci · Znamenava da es(ъ) vse edan' g(ospod)ъ / Togo takoe potvrûe s(ve)-ti iv(a)n' e(van)ĵ(e)l(i)st' i de / Tri esu ki svêdetelstvo vzdau v nebêsih' o(ta)съ s(i)n' d(u)нъ s(ve)ti tri edno sut' Are kako es(ъ) v slnci troê rič' naiprvo stanie slnačno Drugo da s'veti Treto da grêe / tako i sin' ot o(t)ca ni učinen' ni st'vorên' alê e uroen' · I kako toplota ot sln'ca prihaê · takoe d(u)нъ s(ve)ti ot o(t)ca pohaê I kako priroenie slnač'no v svoei postavê samo ot sebê es(ъ) · tako b(og)ъ o(ta)съ v svoei vêč'nos'ti ot nikogorê nerê sam' ot sebê vsagda es(ъ) / Togo vsego sam' g(ospod)ъ potvrdil' es(ъ) · Skozê različna čuda Naiprvo kako piše moistrъ euzubius' da bliz ot božîe poroeniê na vshodъ slnca ukazala su se tri slnca i v mali vrêmene su se vsa tri v' edno s'edina(247v)la Drugo piše moistrъ eukropius'⁹³ i de Da kada e edan' kacerъ ariên'skago bluda edno dete krstil' A pravoga reda s(ve)te troice nakup' ni imenoval' nere e rekal' ê te krs'tim' Va ime d(u)ha sina o(t)ca / Tako e tudie vsa voda krs'tna vzratila se / Treto čudo piše moistrъ fulbertus' i de · da kada biskup' vozacen'ski edan' trat' misu služil' · Spali emu esu na ol'tarъ tri drazi kamici ki znenagla tudie se sstupiše v' edan' krasni kamen su se obratili I ta kamen' kada su v' edan'

⁹³ Riječ je o imenu *Eutropije*, koje je pogrešno preneseno kao *Eukropije* u hrvatskome tekstu.

krasni križ v nemže es(тъ) bilo mnogo inogo dragoga kamen'ê · ni moglo togo kamene krasoti trpêti i ispalo e van' Piše takoe moistrъ ivan' damasin'ski da kada ednu v tom' mes'te v kon'stan'tinapulê veliki morъ bil' / Togda edan' velik' b(o)ži is'prostre se na molitvu za lûdi · I tako es(тъ) bil' na nebesa vz'nesen' A tu têe pês'ni s(ve)te troice od an'jelov' sê e naučil' A potom' se e odtudъ vrativ' speval' e ta izvolenik' b(o)ži S(ve)ti b(o)že S(ve)ti moč'ni s(ve)ti milosrdni Sp(a)ritel'ni Smilui se nad nami I kako tu an'j(e)l(s)ku pesan' lûdi s lûbav'û spevahu tako tadae morъ brzê presta I tako se skozê te rêči dolučue da e o(ta)c' s(i)n' d(u)hъ s(ve)ti vse edan' g(ospo)d(i)n' ako es(тъ) edan' g(ospo)d(i)n' tu more dolučiti dvoim' činom' · Zač' kako es(тъ) rekal' ed(a)n' mudr(a) c' aristotil' da vse rêči imaû vsagda ot nekoterago početka poiti · Zač' niedna rêč' ne bivši · ne more se učiniti sama ot sebê da bi (248r) bila ale mora ot nekoga početka poiti kako sin' ot o(t)ca o(ta)cъ ot deda dedъ ot pradêda I tako više v(i)še da do prvago počet'ka ko es(тъ) b(og)ъ ki es(тъ) vsagda v svoei vêčnos'ti sam' ot' sebê I kako pravi moistr' anastasii O(ta)c' nikimže es(тъ) stvoren' ni sazdan' ni roen' Drugim' zakonom' se to morê dolučiti s(ve)tim' pismom' zač' tako es(тъ) pisano i v moiseovih' knjigah' Slišite lûdi iz(drai)lski b(og)ъ tvoi edini es(тъ) · Ne bi li rekal' gdo kako su to bili pogan'ski mudr(a)-ci ki su govorili da bi bilo veče bogi More ih' uprašano biti · Množastvo bogov' ili su sebê zaedno rav'ni ili nerav'ni Esu li sebê neravni v moči tako da es(тъ) edan' močneiši drugoga tada ta ki es(тъ) manši ne b(og)ъ Are b(og)ъ ima biti vsemogući · Pak' li dê esu sebê ravni v moči Proti tomu more r(e)čeno biti Edan' b(og)ъ vsemogući vse svoeû močiû osegae Gde tada drugi budê kada es(тъ) prvi vse osegal A zato dobrê es(тъ) rekal' s(ve)ti iv(a)n' e(van)j(e)-l(i)st' / Tri esu to rekuč' v trih' osobah' vidêni · Zač' ina osoba s(veta)go d(u)ha na ot o(t)ca i s(i)na i d(u)ha s(veta)go es(тъ) edino b(o)ž(a)stvie i nakup' ravna hv(a)la i navkup' večno veličastvo A kada to es(тъ) n(a)šemu smislu razumeti nevezmožno ako ga razum' ograditi ne morê to s(ve)ta vera donaplni / Tada es(тъ) to vsemi čini podob'no vsakomu č(lovê)ku za to g(ospo)d(i)na prositi da to ča e o prev'zveličenih' ričeh' o bozê kih' teles'nim' razumom' (248v) zde dostignuti ne morêmo to rekuč' ko es(тъ) o(ta)cъ s(i)nъ d(u)hъ s(ve)ti v trih' osobah' A v' edinom' ev'stav'stvê vse edan' g(ospo)dъ to v'semogi b(og)ъ v nebeskom' kralev'stvê račil' skoze nega pravu veru oznaniti a [v] toi znanos'ti hotêl' prebivati v(a) v(ê)ki Amen'

Summary

Martina KRAMARIĆ

EXPLORING THE ROLE OF OLD CROATIAN TRANSLATIONS
 IN RECONSTRUCTING THE OLD CZECH *PASSIONAL*:
 A CASE STUDY ON THE ANALYSIS OF THE TEXT
 OF THE HOLY TRINITY FROM THE
PETRIS MISCELLANY (1468)

The Czech *Pasionál*, originally based on the Latin *Legenda aurea*, was only partially translated into Old Croatian and preserved in the Glagolitic manuscript *Petris Miscellany* from 1468 as a substantial collection of hagiographies. These translations are significant for both Croatian medieval literature and Czech philology, as Croatian versions can assist in reconstructing the development of the Old Czech *Pasionál*.

The Croatian translation of the article on the Holy Trinity is one of the texts translated from the Czech *Pasionál*, which exists in several manuscript versions and in two incunabula. The Czech text on the Holy Trinity, in the Dominican version, is preserved in manuscripts D and M and in the incunabulum PasIB from 1495. The Latin version did not exist in the original *Legenda aurea* text, as the feast of the Holy Trinity was introduced after the original *Legenda aurea* was written, but it clearly existed in later additions to the core text. We believe that the Croatian translator consulted the Latin text in addition to the Czech one for the translation.

Following the assumptions of Ivšić and Čermák that the Croatian text can help reconstruct the original Czech text of the article on the Holy Trinity – i.e., the text which Ivšić believes all Czech versions and the Croatian translation derive from – we compared the Old Croatian text to three versions of the Old Czech text: manuscripts D and M, and the incunabulum PasIB. In doing so, we also corrected previous claims in the literature that the oldest preserved version of the Czech text on the Holy Trinity is the one from PasIB (1495).

A comparison of the Croatian translation with Czech versions from manuscripts D and M and PasIB shows that the Croatian text most closely aligns with manuscript M. We believe, based on the comparison, that the Croatian text and the version from the *Pasionál Martinský* manuscript correspond the most closely, and that this Czech version is the closest to the original Czech text of the article on the Holy Trinity. Differences, such as the correction of the prophet Ezekiel's name, indicate that the Croatian translator made informed decisions based on biblical knowledge.

The Croatian translation reflects theological positions associated with Hussitism, particularly the rejection of the *filioque*, implying that the translator may have been a Croatian priest aligned with Hussite ideas. This supports the possibility that the translation was made around or shortly after 1419, during or after the Glagolitic presence in the Emmaus monastery.

Linguistically, the Croatian text shows features of the northwestern Chakavian dialect, with Kajkavian influences, suggesting it was transcribed in the Ozalj area. The strong Czech lexical influence confirms the translation's literal nature and the translator's reliance on Czech theological terminology.

Overall, the Croatian version confirms that the Czech text on the Holy Trinity was composed before previous assumptions on the date of its composition and plays a key role in tracing the evolution of the Czech *Pasionál*. Furthermore, the entire cycle of hagiographies from the

Petris Miscellany could help identify textual variants and bring us closer to the Czech archetype.

Key words: *Legenda aurea*, *Pasionál*, *Petris Miscellany*, *čte(nie) ot svetê troice*, Old Croatian language, Old Czech language, Slavic monastery (Emmaus), Glagolitic script

Martina KRAMARIĆ
Institute of Croatian Language
Zagreb (Croatia)
mkramar@ihjj.hr